

FRYSLÂN

GESCHIEDENIS EN CULTUUR

4

NIEUWSBLAD VOOR GESCHIEDENIS EN CULTUUR 11E JAARGANG, DECEMBER 2005

inhoud

- 2** Ter inleiding
- 3** Bollejagers waren gedisciplineerde stakers
Kerst Huisman
- 8** Voorgoed verlorenoude cultuursporen
op Schiermonnikoog?
Hidde Feenstra
- 12** De Gieterse vervenersfamilie Greveling
en hun boerderijen in Schoterland en
Haskerland
Wiebe Hoekstra
- 18** Bernard Ewering
Een vergeten negentiende eeuwse
Harlinger kerkmusicus
Klaes Sierksma
- 23** Ynboek
- 26** Agenda

Hoofdredactie:

Meindert Schroor

Redactie:

Kerst Huisman, Martha Kist, Evert Kramer,

Hans Mol, Marlies Stoter

Eindredactie en redactiesecretariaat:

Klazien Schroor-Dijkstra

Redactieadres:

Postbus 6091, 8902 HB Leeuwarden.

Telefoon 058-2672072.

E-mail: varenius@planet.nl

Druk:

Grafisch Bedrijf Hellinga B.V.

Ontwerp:

De Witte Vormgeving

**Kopy, uitsluitend op diskette of via e-mail sturen
naar het redactieadres.**

Van de redactie

In het laatste nummer van 2005 spelen de veenpolders op de achtergrond en op uiteenlopende wijze een rol. De 19de-eeuwse Friese lage veenderijen zijn legendarisch in de

Nederlandse historiografie vanwege het arbeidersverzet. Ze gelden om die reden als de bakermat van de arbeidersbeweging, zeker sinds de verkiezing van Ferdinand Domela Nieuwenhuis in 1888. Bij dit alles hoort een beeld van spontaan, dikwijls woest stakingsgedrag. Daarvan blijkt bij nadere beschouwing weinig te kloppen, integendeel. Kerst Huisman laat zien dat er achter de meeste bollejagerijen veel meer discipline, overleg en strategie zat dan tot dusverre wordt aangenomen. En passant geeft hij aan de hand van een in 2000 verschenen standaardwerk een lesje in de voor niet-Friezen kennelijk nogal enigmatische topografie van onze regio.

Ook in de (latere) veenpolders speelt het relaas van de oorspronkelijk uit Steenwijk afkomstige familie Greveling. Van hen vestigden zich in 1761 de eerste vertegenwoordigers uit Giethoorn in Schoterland (Sint Johannesga). Daar legden zij zich onder meer toe op de lage vervening en hadden een groot aandeel in het ontstaan van de bekende veenplas It Nanneviid. Wiebe Hoekstra laat zien hoe de Grevelings zich qua leefwijze en in de bouwstijlen van hun boerenbedrijven aansloten bij de plaatselijke traditie. Van een aparte 'Gieterse' stijl blijkt geen sprake te zijn geweest.

Archeologie op het Wad is als vissen op het droge. Neem nou Schiermonnikoog waar een straffe noord-oostenwind en een gunstig tij zo nu en dan patronen in de wadbodem droogleggen die wel erg sterk aan sporen van oude bewoning doen denken. Hidde Feenstra tast de mogelijkheden af en trekt de voorzichtige conclusie dat deze sporen op zijn minst meer dan vier eeuwen oud zijn. Bernard Ewering. De naam zal de meeste lezers weinig zeggen. Toch werd deze uit Harlingen afkomstige weverszoon een van de 19de-eeuwse grondleggers van de publieke kerkzang in de rooms-katholieke kerk. De vergeten Ewering was aldus Klaes Sierksma die hem beschrijft koster van de waarschijnlijk door Liudger gestichte Liebfrauen-Überwasserkerche in Münster. Geen wonder dat de vermaarde Friese heilige een prominente plaats inneemt in de door Ewering gecomponeerde kerkmuziek. Tenslotte, de foto op het omslag laat daar geen misverstand over bestaan, is het weldra kerstfeest.

De redactie wenst u dan ook gelukkige kerstdagen en aansluitend een voorspoedig 2006.

Bollejagers waren gedisciplineerde stakers

Het arbeidersverzet in de Friese veenderijen heeft in de geschiedschrijving van de Nederlandse arbeidersbeweging steeds tot de verbeelding gesproken. Dat kwam vooral ook door het massale karakter daarvan. De Friese veenderijen kunnen voor wat een groot deel van de negentiende eeuw betreft, als het brandpunt van de stakingsbewegingen in Nederland worden beschouwd.

Daarbij kan aan het beeld dat daarvan bestaat een zekere romantiek niet worden ontzegd. Als symptomatisch mag haast wel de voorstelling worden beschouwd, zoals die naar voren komt in het boek van Ernst Hueting, Frits de Jong Edz. en Rob Neij: *Naar groter eenheid. De geschiedenis van het Nederlands Verbond van Vakverenigingen 1906-1981* (Van Gennep Amsterdam 1983). "In het troosteloos grauw van de ontginningsgebieden werkten gehele gezinnen voorovergebogen zolang het licht was onder het oog van de opzichthoudende bazen. Een eindeloze arbeidsdag, die zijn rust vond onder de armzalige opeenstapeling van plaggen, die de arbeiders tot woning diende. Het was vooral in deze gebieden, dat hun lot werd gedrukt door de gedwongen winkelnering: de verplichting zich extra dure leeftocht aan te schaffen in de winkels der bazen. Het is te begrijpen, dat in deze sfeer van pauperisme en verslaving een op inzicht en samenwerking gebaseerde arbeidersbeweging geen kans had – een rebels, revolutionair verzet des te meer."

Het lijkt een beeld te zijn dat vooral wortel heeft geschoten dankzij de sociaal-realistische literatuur, met als sprekende voorbeelden *Stiefmoeder Aarde* van Theun de Vries en *De winterkraaien* van Aar van de Werfhorst. Hoewel de laatstgenoemde

roman, in tegenstelling tot het werk van De Vries, niet gaat over veenstakingen, geeft hij wel een indringend beeld van het uitzichtloze bestaan van de arbeiders in het hoogveen.

Zonder iets af te doen aan het harde bestaan van de arbeiders in het veen, kan toch worden gezegd dat het romantische beeld van hun verzet niet klopt. Met name op het wilde, ongeorganiseerde karakter van stakingen in de lage veenderijen in Friesland valt wel het een en ander af te dingen. Er was wel degelijk begrip voor samenwerking. Het romantisch-woeste beeld van de 'spontane stakingen' is waarschijnlijk veel te veel ingekleurd door de rauwe gang van zaken, zoals die bekend is geworden bij de aanleg van het Noordhollands Kanaal in 1823. De schandelijk lage lonen die daar werden betaald, leidden tot een gruwelijk incident. Door drank benevelde arbeiders overvloedigden een van de bazen, die vervolgens twee van zijn belagers doodschoot. De uitzinnige menigte stortte zich vervolgens op de baas en vermoordde hem. Van de negentien verdachten kregen zes de doodstraf, die in 1824 werd voltrokken.¹ Hoewel indrukwekkend, gaat het hier om een incidenteel gebeuren. Dat is in tegenstelling tot de lage veenderijen in Friesland, waar werkelijk gesproken kan worden van een vele decennia lang volgehouden en omvangrijke stakingstraditie. Dat inzicht is zelfs nu nog niet in kringen van

onderzoekers van de geschiedenis van de arbeidersbeweging doorgedrongen. Illustratief voor de daar nog steeds heersende verwarring is het recente overzichtswerk van Sjaak van der Velden, *Stakingen in Nederland. Arbeidersstrijd 1830-1995*, in 2000 verschenen bij het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis in Amsterdam (zie kader). En dat terwijl er toch al sinds 1982 een bij *Tresoar* te raadplegen publicatie is, waarin een veel vollediger overzicht van de Friese veenstakingen wordt gegeven.² Voor deze publicatie is onderzoek gedaan over de periode 1810-1890 in de bijzonder informatieve brievenboeken van de grietmannen/burgemeesters in de gemeenten waar grote lage veenderijen zijn geweest.

Van der Velden rekent de bollejagerijen, waarmee de veenstakingen gewoonlijk werden aangeduid, overigens wel tot de reguliere stakingen. Dat is terecht. Want er blijkt onder de veenstakers sprake te zijn geweest van veel meer discipline, overleg en strategie dan lang, vooral op grond van onvolledige informatie, is aangenomen. De stakingen in de lage veenderijen in Friesland vertonen door hun aanhoudendheid en hun relatief vreedzame karakter een totaal ander beeld dan het

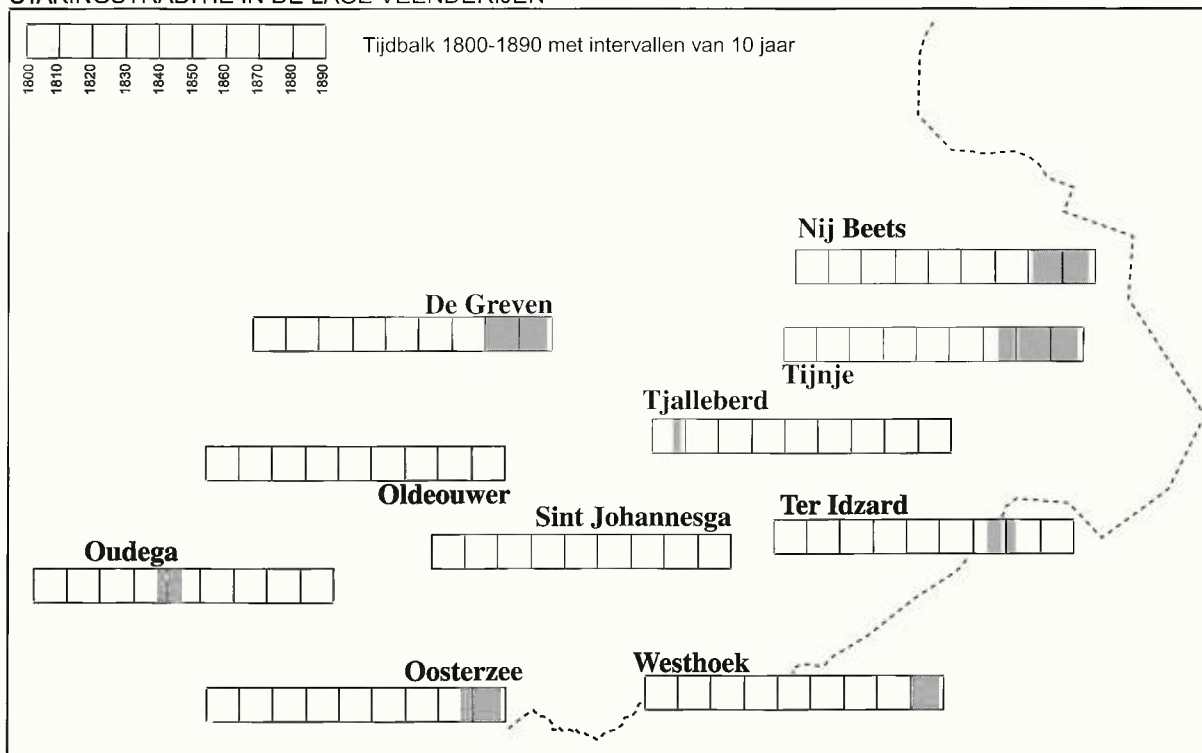
oproer van 1823 aan het Noordhollands Kanaal. Bij het aanzetten tot staking werd in de Friese veenderijen vaak wel van de vuisten gebruik gemaakt, maar extreem geweld kwam, zeker van de kant van de arbeiders, nooit voor.

Stakingshoofdkwartier

Van grote betekenis is het gegeven, dat er bij al die veenstakingen in Friesland nooit iemand is gedood, maar dat er slechts eenmaal een man ernstig werd verwond. Dat gebeurde op zondagavond 6 mei 1888 in Tijnje, waar marechaussees de 25-jarige Jochem van Zwol nogal toetakelden. Die marechaussees waren daar wel in verband met een staking, maar het incident had op zich weinig daarmee te maken. En bij een staking van dijkwerkers (weliswaar niet in de veenderij, maar het ging bij tijdelijke projecten in de buurt zoals herstel van dijken wel vaak om dezelfde arbeiders als in de veenderijen) bij Lemmer, eind mei 1830, schoot de korporaal Julien de Breusse de arbeider Pieter Joseph Berten dood. De Breusse werd uit militaire dienst ontslagen en kreeg vijf jaar rasphuis.

Een jaar eerder, in april 1831 brak in de nabij-

STAKINGSTRADITIE IN DE LAGE VEENDERIJEN

Op de kaart is getracht de stakingsfrequentie in kaart te brengen om daarmee te kunnen vaststellen of er sprake is van een stakingstraditie. Men kan van een dergelijke traditie spreken wanneer er gedurende een reeks van jaren voortdurend of bijna voortdurend gestaakt wordt. Onder een reeks stakingen wordt een jaarlijkse opeenvolging van drie stakingen of meer verstaan. Met dien verstande dat het ontbreken van ten hoogste twee tussenliggende stakingen niet als onderbreking van de reeks wordt gezien. In een dergelijk kort tijdsbestek van enkele jaren werkten in een bepaalde veenderij toch voor een belangrijk deel dezelfde arbeiders. Bovendien moet er rekening worden gehouden met het ontbreken van vermeldingen van stakingen.

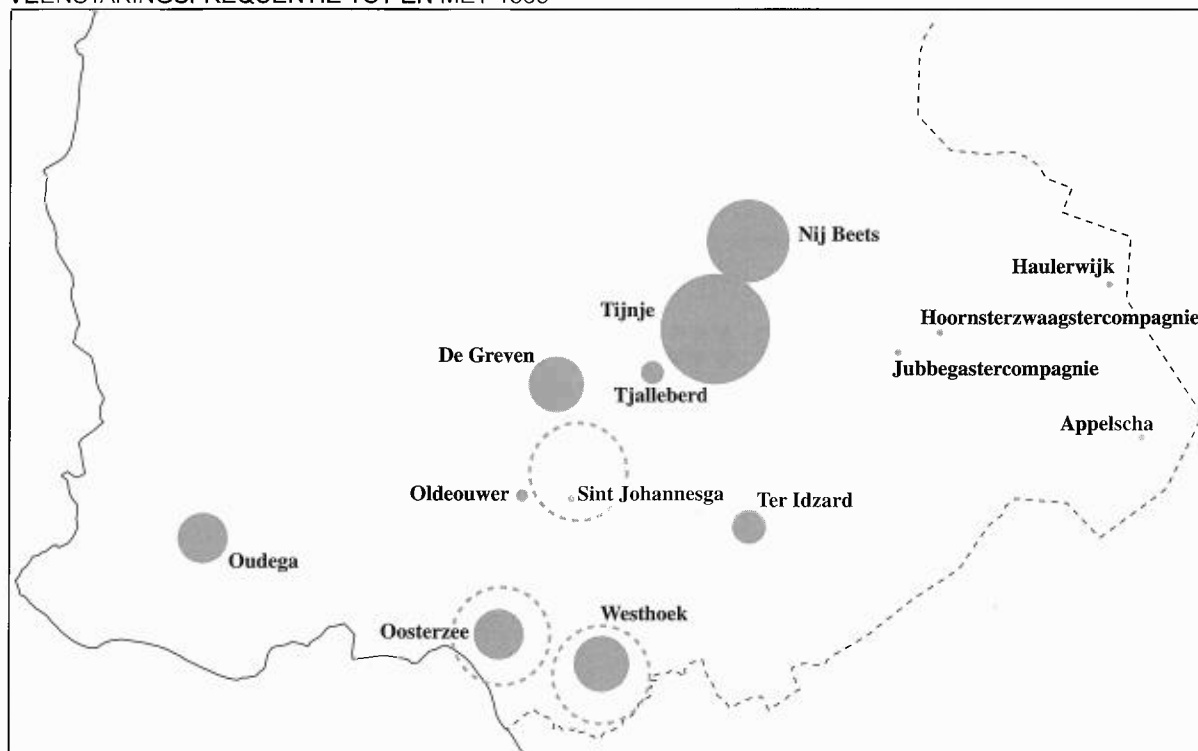
gelegen veenderij van Oosterzee en Echten, een staking uit die dagen lang gedisciplineerd werd volgehouden. Na twee weken werden 28 militairen en een detachement van de 'Vriesche mobiele schutterij' naar de veenderij gestuurd, die elf arbeiders arresteerden, die op de dagen daarvoor door de veenderij trokken en daar de turfgravers aanmoedigden met de staking door te gaan. Uit de berichten blijkt, dat zij in hun tenten, 'alwaar de wederspannige bende huisvest' een soort van stakingshoofdkwartier hadden. Dat wijst op gedisciplineerdheid en organisatie. Een aanwijzing daarvoor is ook dat er niets is te vinden over een vervolging en bestraffing van het elftal, zodat aangenomen mag worden dat hun zaak is geseponeerd. En ronduit vrijspraak volgde in december 1845 tegen vijf arbeiders, die zich voor de rechtbank in Heerenveen moesten verantwoorden voor het organiseren van een staking in Ter Idzard in mei van dat jaar. Het waren de gebroeders Douwe, Hendrik en Hessel Piers de Jong uit Nieuwehorne en (waarschijnlijk ook gebroeders) Johannes en Gerrit Jan Geeling uit Weerselo.

Of er hier sprake is geweest van een van tevoren gevormd stakingscomité, kan bij gebrek aan verdere bronnen niet worden vastgesteld. Maar er lijkt zonder meer in beide gevallen sprake van enige organisatie. Veel duidelijker is dit bij de

vanaf 1865 met grote regelmaat uitbrekende veenstakingen in Opsterland. In 1865 speelt de staking zich nog alleen af in de veenderij van Terwispe/Tijnje, maar vanaf de volgende staking, die van 1868, wordt ook de nieuwe en voortdurend uitdijende veenderij van Beets in de beweging betrokken. Dan doet zich meermalen het opvallende verschijnsel voor, dat de staking eerst in de ene veenderij uitbreekt, en het in de andere voorlopig nog even rustig blijft.

Wanneer dan de door de burgemeester te hulp geroepen militairen naar de plaats van de staking zijn gemarcheerd en daar een einde hebben gemaakt aan het verzet, breekt in de andere veenderij een staking uit. Het is zelfs wel voorgekomen dat de militairen na afloop van de ene staking al weer op weg waren naar de kazerne, maar terug werden geroepen, omdat inmiddels toch nog in de andere veenpolder het werk was neergelegd. Het is duidelijk dat er vanaf 1868 voortdurend overleg heeft plaatsgevonden tussen de leiders van de arbeiders in Terwispe/Tijnje en die in Beets. Een van de bij voortdurend terugkerende maatregelen van de autoriteiten was dan ook dat militairen de polderdijk langs de tussen beide veenderijen gelegen Nieuwe Vaart bezetten en daar elk overstekend verkeer verhinderden. ►

VEENSTAKINGSFREQUENTIE TOT EN MET 1888

De kaart geeft de omvang van de stakingen aan. Hoe dikker de stip, hoe meer stakingen er zijn geweest. De gebroken cirkel op de plaats van drie veenderijen geeft aan dat ook daar in de tijd voor 1810 veel meer stakingen kunnen zijn geweest dan wij nu weten. Dat vermoeden is gerechtvaardigd, omdat deze lage veenderijen al voor de Franse tijd een grote omvang bereikten. Uit die periode is er nauwelijks berichtgeving over veensterkingen, hetgeen niet wil zeggen dat ze er niet kunnen zijn geweest.

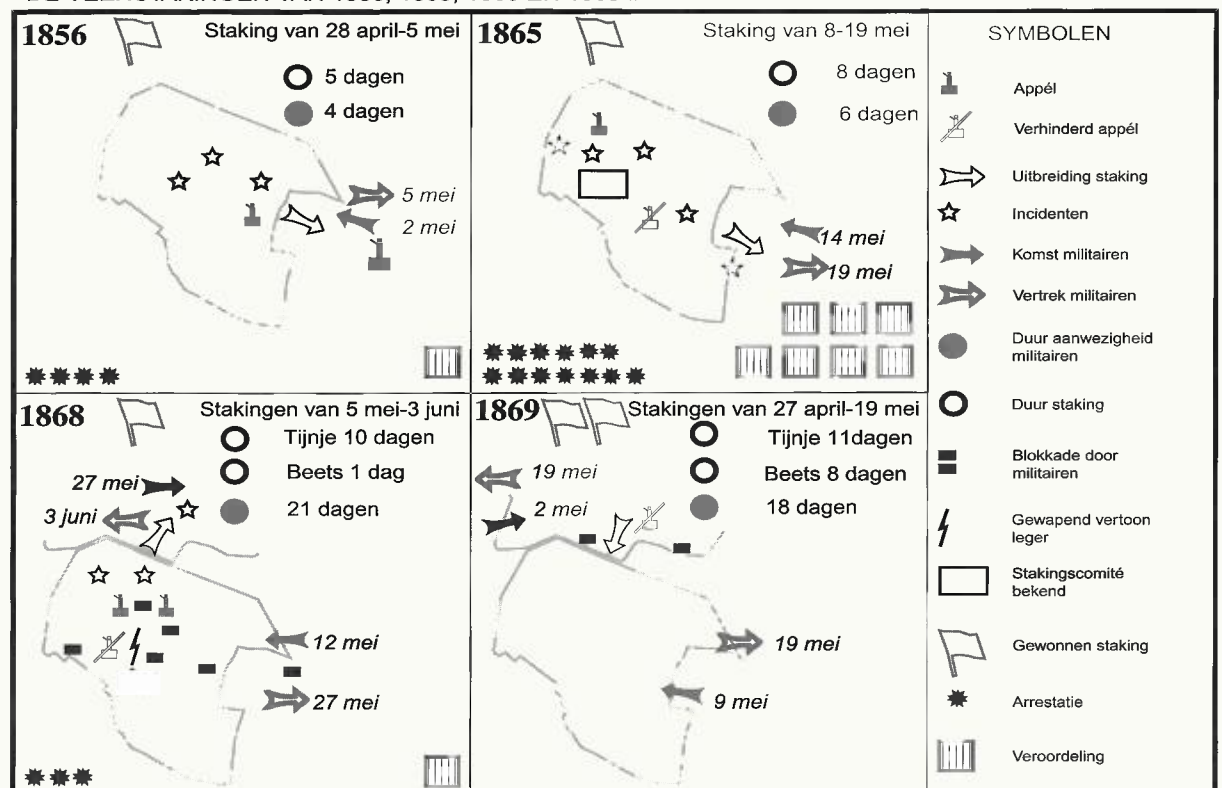
Georganiseerd verzet

Dat bij de staking van 1865 in Terwispel/Tijnje sprake is geweest van organisatie vooraf, blijkt vooral ook uit een merkwaardig gegeven, dat vermeld wordt in het parketregister van de officier van justitie bij de rechtbank in Heerenveen. Daar moesten in juni 1865 de leiders en aanstichters van de staking terechtstaan. Drie van de zes leiders, Gerrit Annes Knol uit Oudehorne, Jan Haaijes uit Jubbega en Iede Jolderts de Vries uit Kortezwaag werd ten laste gelegd 'het openlijk dragen van militaire costumes en onderscheidings-tekenen welke hun niet toekomen'. Dat wijst erop, dat de mannen, die toen de status van reservist hadden, van thuis hun militaire uniform hadden meegebracht. Dat kan alleen met de bedoeling zijn gebeurd, dat zij in de veenderij op zodanige manier wilden opvallen, dat zij in een menigte leiding konden geven. En dat kan alleen, als zij van tevoren al het plan hadden om tot een staking op te roepen. Knol werd in juni 1865 tot twee dagen veroordeeld, omdat hij bij het aanzetten tot de staking zijn handen niet thuis kon houden, de zaak tegen de beide anderen is geseponeerd. Veelbetekenend is ook, dat bij de volgende staking in 1868 de politie de 'zes bekende belhamels', hoogstwaarschijnlijk de zes leiders van

1865, de toegang tot de veenderij van Terwispel/Tijnje verbood. Het leidt tot de conclusie dat het veelal als spontaan gekarakteriseerde arbeidersverzet in de veenderijen toch in nogal wat gevallen minder spontaan en veel meer 'georganiseerd' is geweest dan lang is aangenomen. Bovendien is het redelijk te veronderstellen dat er bij de net beschreven Opsterlandse staking van 1865 een stakingscomité heeft bestaan.

- 1 Jeroen Sprenger en Vincent Vrooland: *'Dit zijn mijn beren!' Een studie over de arbeidsverhoudingen tijdens de aanleg van het Noordhollands Kanaal.* Amsterdam 1976.
- 2 Kerst Huisman: *Arbeidersverzet in de lage veenderijen in Friesland voor de Eerste Internationale en de reacties van de overheid daarop.* Scriptie MO-geschiedenis. Leeuwarden 1982. Een samenvattend en analyserend verhaal hierover is te vinden in het artikel van dezelfde auteur. De spontane stakingsbeweging in de Friese venen tot 1888. Gepubliceerd in de bundel: J. Frieswijk, J.J. Kalma en Y. Kuiper (red): *Ferdinand Domela Nieuwenhuis, de apostel van de Friese arbeiders.* Drachten/Leeuwarden 1988.

DE VEENSTAKINGEN VAN 1856, 1865, 1868 EN 1869 in TIJNJE EN BEETS

Uit de vier kaarten blijkt over de jaren 1856-1869 een toename van het aantal stakingsdagen van 5 naar 19, organisatie (door de aanwezigheid van een stakingscomité) en een afname van het gebruik van geweld door de aanstichters (incidenten en arrestaties in 1856, 1865 en 1868 en geen in 1869).

In overzichtswerk ontbreken 25 veenstakingen

Het werk van Sjaak van der Velden over stakingen in Nederland tussen 1830 en 1995 is wat de veenstakingen in Friesland betreft, bepaald niet volledig en ook niet zonder fouten. Op de bij het boek geleverde cd met alle in archieven, literatuur en kranten opgespoorde stakingen wordt soms nogal slordig omgegaan met plaatsnamen en daardoor lokalisering van stakingen. Met name de voormalige gemeente Hemelumer Oldeferd en Noordwolde moet voor de samensteller een nogal raadselachtig gebied zijn. De veenderij daar vond plaats in de dorpen Oudega, Nijega en Kolderwolde, die tezamen ook Noordwolde werden genoemd. Op de cd bij het werk van Van der Velden wordt enkele malen gesproken over de Hemelumer veenderij en de veenderij van Koudum, terwijl eenmaal een staking hier, die volgens de door Van der Velden geraadpleegde bronnen plaatsvond in Noordwolde, in de Groningse gemeente Bedum wordt gelokaliseerd, waar inderdaad op de vruchtbare klei een dorp van die naam ligt.

Nog bonter maakt de auteur het, wanneer hij enkele veenstakingen in Beets, namelijk die van 1874, 1876, 1880 en 1887, en ook de roemruchte van 1888 en 1890, laat plaatsvinden bij Beets in Noord-Holland. Het merkwaardige is trouwens dat de staking van 1890 eerst bij het Noord-Hollandse Beets wordt geplaatst, waarna vervolgens wordt opgemerkt: „Nooit had men in Friesland zoo'n werkstaking gezien.”

Ook West-Opsterland, met de grote veenderijen van Terwispe (Tijnje) en Beets, leverde voor de samensteller van de cd problemen op. Eenmaal worden – in strijd met de werkelijkheid – samenscholingen en zelfs een staking in Beetsterzwaag gemeld (1868). Soms worden daar stakingen dubbel vermeld (namelijk in Tijnje en Terwispe, waar het duidelijk om één en dezelfde staking gaat; stakingen braken daar voornamelijk uit rondom Tijnje, dat toen nog een onderdeel van Terwispe was). En de veenstaking in de Westhoek van Weststellingwerf van 1880 wordt doodleuk geplaatst in Wonseradeel. Reden: de staking brak uit in Monnikeburen en dat is volgens de auteur niet Munnekeburen in Weststellingwerf, maar de boerderij met de naam met o en i bij Hieslum. En die staat inderdaad in Wonseradeel.

Het toch al redelijk imposante overzicht van veenstakingen bij Van der Velden is ook lang niet volledig. Tot 1840 vermeldt hij er 8, waarvan een foutief (Tijnje 1833), maar 2 of 3 niet: een samenscholing van honderden arbeiders in de veenderij van Hemelumer Oldeferd in 1824 en een of meer stakingen in de jaren 1835-1836. Tussen 1840 en 1859 vermeldt de auteur 12 veenstakingen, waarvan een waarschijnlijk foutief: die van september 1853 in Appelscha. Daar ging het om een groot uitgevallen caféruzie, waarbij de marechaussee te hulp werd geroepen. Niet vermeld zijn de stakingen van 1840 in Ter Idzard en die van 1844 in Tijnje-Terwispe-Langezwaag.

Tussen 1860-1869 vermeldt de auteur drie veenstakingen wel, en vier niet: die van 1860 in Hemelumer Oldeferd, 1865 Ter Idzard, 1868 Oldeholtwolde en 1868 in de Westhoek van Weststellingwerf. Tussen 1870 en 1879 worden dertien stakingen wel vermeld, maar zeven niet: 1871 Ter Idzard, 1872 Tijnje, 1872 Beets, 1873 Oldeholtwolde, 1875 Tijnje, 1875 Beets en 1879 Tijnje. Voor de jaren 1880-1888 ontbreken negen stakingen: 1882 Oosterzee, 1882 Beets, 1882 Tijnje, 1883 Oosterzee, 1885 Tijnje, 1885 Beets, 1886 Westhoek, 1887 Westhoek en 1888 Oosterzee. In het overzicht bij Van der Velden ontbreken voor de jaren tot 1889 maar liefst 25 veenstakingen.

Rectificatie

In het artikel Jacobus Sibrandi Mancadan: kunstschilder en ondernemer (2) in *Fryslân* 3/2005, p. 15-19 wordt op pagina 17 in de 2e kolom verwezen naar het schilderij op het omslag. Deze verwijzing heeft echter betrekking op het schilderij dat op pagina 18 van het *Fryslân* 2/2005 is afgebeeld. Dit schilderij was in 1966 nog in particulier bezit, terwijl de afbeelding op het omslag van *Fryslân* 3/2005 in 1952 door het Fries Museum is aangekocht.

Redactie

Voorgoed verloren ...oude cultuursporen op Schiermonnikoog?

Schiermonnikoog. Een heldere, koele en zonnige dag in oktober 2004, bij harde (noord)oostenwind en een gunstig laagwater. Op ruim 600 meter ten noord-noordwesten van strandpaal 2 treft de auteur, in de binnenbocht van de geul die het eiland Schiermonnikoog scheidt van de ten (noord)westen daarvan gelegen zandbank, opvallende bodemsporen aan. Het onderzoek heeft noodgedwongen een vluchtig karakter, gezien de opkomende vloed die een langer verblijf ter plaatse onmogelijk zou hebben gemaakt. Aan beide kanten van de geul en in de bodem daarvan bevindt zich op dat moment een wadafzetting, variërend van zwart (humeus?), kleiig zand (vindplaatsen) tot blauwe zeeklei (bodem geul). Het bij eb droogvallende terrein is dan grotendeels overdekt door een dunne, bruinige algenlaag, met in de wadbodem grote aantallen strandgapers (*Mya arenaria*) en lege omhulsels van de schelpkokerworm (*Lanice conchilega*) (de donkere lijnen in afb. 1).

De bodemsporen zijn vermoedelijk niet lang zichtbaar geweest – tenslotte wordt het slikwadje waarop zij zich bevonden tweemaal per etmaal door de vloed overstroomd. De diepte bij gemiddeld hoogwater bedraagt hier ongeveer een meter. In het voorjaar van 2005 bleek de geul tussen het eiland en de plaat sterk verzand, met name ten (zuid)westen van paal 2. Het slikwad daarentegen lijkt een zekere stabiliteit te bezitten. Ook daarna – we schrijven inmiddels eind september 2005 – blijkt dit proces te zijn doorgegaan. De (noord)oostelijk aangrenzende geul heeft zijn beloop behouden, terwijl ook de ondiepe priel C nog in opzet aanwezig is. Op de vondstplaatsen van oktober en

november 2004 is een jaar later evenwel niets opvallends meer te zien; het terrein bleek in maart 2005 geheel doorwoeld door wadpieren (*Arenicola marina*), te oordelen naar de aanwezige uitwerpselen. Hetzelfde geldt voor de toestand in juli en september 2005, toen ook vele kokkelschelpen (*Cardium edule*) in de bodem werden aangetroffen.

De vindplaats moet eeuwenlang bedekt zijn geweest met zeezand, terwijl blijkbaar geen diepe geul door het gebied is gegaan. Waarschijnlijk heeft het terrein zelfs tot ver in de 19e eeuw onder de westelijkste duinen en het onmiddellijke aangrenzende strand van Schiermonnikoog gelegen.¹

afbeelding 1

afbeelding 2

Beschrijving en interpretatie

De gevonden sporen lijken te verwijzen naar akker- of tuinland, waarin de, soms haaks op elkaar staande, ploegvoren nog duidelijk te zien zijn (zie de schetskaart en afb. 1, 2, 3, 4, 7). De meest oostelijke akker werd aan de zuidkant begrensd door een depressie die aan een sloot of greppel doet denken. Ten zuiden daarvan was het 'veld' opvallend vlak en glad (afbb. 1, 2). Verspreid over het akkerland waren voorts ovale tot vierkantige depressies te zien die als waterputten geïnterpreteerd zouden kunnen worden. Opvallend waren drie bijeengelegen, met water gevulde kuilen, waarvan twee door een dubbel buisstelsel(?) met elkaar schenen te zijn verbonden (afb. 3; zie verder schetskaart sub x). Lastiger te duiden waren de sporen bij y. Daar waren randen te zien, die leken te bestaan uit verteerd organisch materiaal. De doorsnee van de ronde tot ovale depressie (enkele meters), die niet met water was gevuld, was te groot om deze als waterput te interpreteren. Bovendien liep daar in het midden een rand van hetzelfde organische materiaal doorheen, waardoor deze depressie als het ware uit twee gedeelten bestond. Zo komt de gedachte aan een veedrenkplaats (*dobbe*) op (afb. 3, midden-links; afb. 4, rechtsonder).

De putten liggen *in* en de veedrenkplaats ligt *op* het akkerland; de bodem van de *dobbe* lijkt zelfs noord-zuid geploegde voren te bedekken. Dit moet betekenen dat wij hier ten minste twee fasen voor ons hebben, die niet gelijktijdig kunnen hebben bestaan. Vermoedelijk is het akker- of tuincomplex eerst door zandverstuivingen bedekt, wat gezien de goede conservering van de bodemsporen in vrij korte tijd zal zijn gebeurd. De waterputten doen veronderstellen dat zich in de nabijheid gebouwen hebben bevonden, tenzij zij enkel en alleen voor het drenken van het vee op het land dienden. Mogelijk heeft het overstoven gebied daarna nog een tijdlang als weide dienst gedaan. In de onmiddellijke omgeving werden overigens geen bewoningsresten (aardewerk, baksteen of hout) gezien. In de tweede helft van de 16e eeuw wordt gemeld dat het noordwesten van Schiermonnikoog sterk te lijden heeft van erosie, dus van duinafslag en verstuiving. Het eiland wordt verder omschreven als minder vruchtbaar dan de andere, maar vol konijnen; dorp en kerk liggen er op een zandige plaats. Ook in de komende eeuwen ging dit verzandingsproces voort. Zo wordt in 1712 een mad (ruim 0,5 ha) *verstoven* land verhuurd voor de periode van negen jaar.² Er kan dus worden

afbeelding 3

afbeelding 4

aangenomen dat de aangetroffen cultuursporen zich oorspronkelijk ten zuid(oost)en van de duinen hebben bevonden.

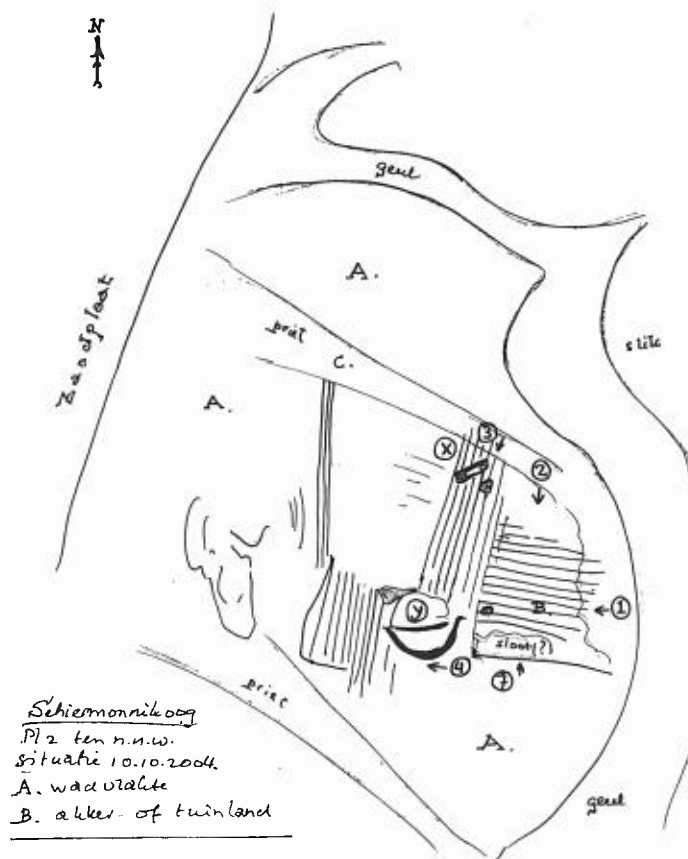
De beschreven situatie vindt ondersteuning in soortgelijke vondsten op het westerstrand van Ameland bij Hollum, waar rond 1950 en in de jaren tachtig van de 20e eeuw overblijfselen van het dorp Sier werden aangetroffen. Zij dateerden uit de periode 11^e-13^e eeuw. Ook van het Noordzeestrand op het westeinde van het Oost-Friese waddeneiland Juist worden reeds over een langere tijd dergelijke vondsten gerapporteerd en sinds de jaren tachtig wetenschappelijk bestudeerd. Het gaat hier eveneens om oude kwelderbodems en bewoningsresten. Daarbij was ook een grote poel (1995), die door de talrijke in de omgeving aangetroffen hoefafdrukken als vee-drenkplaats is te duiden. Een kleinere drinkdobbe kwam in juni 2001 aan het licht. Deze was, evenals de veel grotere poel, opgezet met graszoden (afb. 5). Bij een bezoek aan dezelfde vindplaatsen op Juist begin mei 2005 werd door auteur dezes wederom oud kwelderland aangetroffen, waarin sporen van tenminste drie, op enige afstand achter elkaar gelegen huizen (bakstenen, stukken dakpan en potscherven). Ten zuiden daarvan, hoger op het strand bevonden zich resten van akkerland, herkenbaar aan ploegsporen in de blauwe zeekleibodem. Daar overheen was later

een graszode gegroeid, herkenbaar aan een turfachtige bruine substantie met graswortels (afb. 6). Het betreft waarschijnlijk resten van het na 1717 opgegeven 'Billdorf', dat op het westeinde van Juist heeft gelegen.³

Datering

De plaats van de cultuursporen op Schiermonnikoog maakt aannemelijk dat deze tot nederzettingen hebben behoord, die zich tot in de tweede helft van de 18e eeuw op het westeinde van het eiland bevonden. Een *terminus ante quem* moet 1650-1700 zijn. De vindplaatsen liggen namelijk enkele honderden meters ten noordwesten van het kerkhof, waarop de oudste (?) kerk van Schiermonnikoog stond. Deze lag in 1713 bijna midden in de duinen, waarom men voor overstuiving vreesde, zoals vele andere huizen reeds was overkomen. De kerkeraad verzocht nu de eigenaars van het eiland om verplaatsing van het gebouw, dat oud en bouwvallig en bovendien door de bevolkingsaanwas te klein was geworden.⁴

Dit oude kerkhof is op een landmeterskaart van 1769 nog ingetekend als stuifduin, vlak aan het westerstrand. Op dezelfde kaart is ook de plaats aangegeven waar nog in 1758 dorp en (nieuwe) kerk hadden gelegen, ten zuidwesten van het oude kerkhof. Vergelijkt men deze situatie met die van zo'n anderhalve eeuw eerder, dan valt ogenblikkelijk de verplaatsing van het (voormalige) dorp over zijn totale lengte op. Op de vroegst bekende detailkaart van Schiermonnikoog, die wellicht dateert uit het tweede kwart van de 17e eeuw, ligt namelijk, op een enkele uitzondering na, de bebouwing geheel ten (noord)westen van de kerk, aangenomen dat die toen op dezelfde plaats stond als in 1713. De verplaatsingsrichting van de nederzettingen is dus overwegend zuidoostelijk geweest en dit ligt in de lijn van de noordwestelijke situering van de aangetroffen cultuursporen ten opzichte van de berekende kerkwerf. In het begin van de 16e eeuw zou zich de bebouwing nog midden op het eiland hebben bevonden.⁵ Op grond hiervan is dan ook aan te nemen dat zich toen het cultuurland nog verder naar het (noord)westen uitstrekte dan in de periode 1600-1650. Een en ander is bovendien in overeenstemming met de verplaatsingsrichting van de oostelijke waddeneilanden, namelijk west-oost en noord-zuid. De datering van de sporen zou dus in dit geval op grofweg vóór 1700, maar waarschijnlijk zelfs nog (ver) vóór 1600 te stellen zijn.

afbeelding 5

afbeelding 6

1 Vergl. A.P. Oost, *Dynamics and sedimentary development of the Dutch Wadden Sea with emphasis on the Frisian inlet. A study of the barrier islands, ebb-tidal deltas, inlets and drainage basins* (2 dln. Diss. Utrecht, 1995) II, kaarten B1 t/m 10. – Ook van het eiland zelf zijn cultuursporen gerapporteerd, die zich blijkbaar in de ondergrond bevinden. Zo werden op luchtfoto's uit de droge zomer van 1976 op de bodem van de Westerplas greppels ontdekt, die deel uitmaken van een oud verkavelingspatroon dat zich tot ten zuiden van het huidige dorp voortzette. Het moet dateren uit de tijd van vóór de grote zeedijk van 1860. De omgeving van de Westerplas was tot in de tweede helft van de 19e eeuw erosiegebied; de geul de Noorman, die ook het oude zuidwestelijke dorp noodlottig was geworden, naderde tot dichtbij het gebied waar zich thans de plas bevindt, waarna hij verzandde en dit deel van het eiland weer aangroeide (E. Milikowski, "Voormalige landindeling op Schiermonnikoog", *Waddenbulletin* 1983, 149-151, 152; zie verder Oost, *Dynamics*, I, 157, 161, 170-171). Het ligt voor de hand dit oude verkavelingspatroon in verband te brengen met de 'mieden' of hooilanden op het eiland, die in west-oostgerichte opstrekken ('colommen') waren verdeeld. Het hele complex werd in 1722 opgemeten en besloeg toen 65 madden en 12½ roeden (ruim 35 ha) in 63 percelen (Tresoar archief Heren van Schiermonnikoog 184).

2 H. Feenstra, "Eerherstel voor de schiere monniken", in: *Bydragen ta Pleatslike Skiednis*, III (Leeuwarden, 1990) 127; Oost, *Dynamics*, I, 143, 144. De verhuring in: Rijksarchief in Friesland (Tresoar), archief Heren van Schiermonnikoog 18. De landgebruiker in kwestie huurde daarnaast nog 2½ mad land voor vier jaar, en daarbij blijkbaar ook paarden en koeien van de vrouwe van het eiland.

3 H. Freund, "Die Dünen- und Salzwiesen-vegetation auf Juist und deren Änderung als Indikator für die Entwicklung der Insel seit dem frühen

Mittelalter", *Probleme der Küstenforschung im südlichen Nordseegebiet*, 28 (2003) 134, 136, 137, 162 (afb. 19) en 167, 179.

4 Tresoar, archief Heren van Schiermonnikoog 158.

5 Vergl. Oost, *Dynamics*, I, 143 (noot 37), 150, 161, 237, 240. – Het dorp is op de 17e-eeuwse kaart wel schematisch aangegeven met veertien gebouwen, een kerk en een molen. In 1646 stonden er evenwel zo'n 120 huizen op het eiland (zie over de demografie van het eiland H. Feenstra, "De achternamen van het eiland Schiermonnikoog in de achttiende eeuw: een voorlopige inventarisatie" in: R.A. Ebeling, K.F. Gildemacher en J.A. Mol red. *Friezen. In bondel stúdzjes oer persoansnammen* (Leeuwarden, 1996), 45 bijz. noot 2).

Foto's en afbeeldingen 1, 2, 3, 4, 6, 7 auteur, afbeelding 5 Ursula Basse-Soltau, Juist

Hidde Feenstra is historicus

afbeelding 7

De Gieterse verveners- familie Greveling en hun boerderijen in Schoterland en Haskerland

In de tweede helft van de achttiende eeuw migreerden veel 'Gieterse' verveners naar het Friese laagveengebied. In de Kop van Overijssel was de vervening over haar hoogtepunt heen en de verveners verplaatsten hun activiteiten naar Friesland. Naast de vervening investeerden zij ook in huizen, hooi- en weilanden, boerderijen en werden ze zelf boer. Eén van de succesvolste en invloedrijkste Gieterse vervenersfamilies, die eind achttiende, begin negentiende eeuw tot grote rijkdom was gekomen, was de familie Greveling.

Vanaf 1761 woonden de Grevelings in Schoterland in 'huizingen' van reeds bestaande zathes.

De stamvader, Jan Tjerks, had een klein-stedelijke achtergrond maar paste zich in de nieuwe situatie aan. De eerste woningen waren van het kopromptype met een bescheiden melkkelder.

Deze werden regelmatig verbouwd en aangepast.

De derde generatie Greveling, Johannes Tjerks, liet begin negentiende eeuw een boerderij met dwarshuis bouwen. In 1851 kocht hij in Oudehaske een voorname boerderij met dwarshuis. Zijn kleinzoon met dezelfde naam bouwde in 1900 een villa voor de schuur.

Hun smaak stemde overeen met de huizen van dorpsnotabelen in de grotere dorpen. Ornamenten en versieringen uit de successievelijk heersende bouwstijlen werden daarbij overgenomen.

De Grevelings konden zich spiegelen aan de platelandsnotabelen. Het sloot aan bij hun achter-

grond, waarvan de basis in Steenwijk lag. Van een aparte 'Gieterse' stijl of boerderijbouw is geen sprake. Zij volgden meer een burgerlijke traditie dan een Friese boerentraditie van de statige koprompboerderij met onderkelderd voorhuis.

In dit artikel wordt de handel en wandel van de familie Greveling gevolgd. Er wordt gekeken naar de manier waarop zij hun onroerend goed verwierven en op welke manier zij in de nieuwe

Kelder van de boerderij Streek 4 te Sintjohannesga.

woonomgeving betrokken raakten bij de diverse besturen. Het accent ligt op hun woonsituatie als kenmerk van materiële cultuur.

Pionier uit kleinstedelijke burgerij

Op de twaalfde mei 1761 vertrok de toen 38-jarige Jan Tjerks Greveling vanuit Giethoorn met zijn echtgenote en minderjarige kinderen naar Sintjohannesga. Van Pier Oepkes uit Nijehorne had hij een 'seekere zathe Lands met Huysinge en Schuur, Bomen en plantagie Cum annexis, staande gelegen te Sint Jansga, staande en gelegen tot Nijehorne strekkende' gekocht voor 520 Carolusgulden. De zathe lag aan de doorgaande weg van Sintjohannesga naar Rotsterhaule, op een paar honderd meter afstand van de ophaalbrug over de vaart tussen Rottum en Oudehaske. De dorpen Sintjohannesga en Rotsterhaule waren in de Middeleeuwen langs deze doorgaande weg ontstaan. De weg werd een van de ontginningsassen voor de vervening van deze streek. Naast het aankopen van 'klijngrond', dat wil zeggen land waar winbaar laagveen in de grond zat, werden ook nieuwe boerderijen met wei- en hooiland aangekocht en woonhuizen. In het Floreencohier van 1768 werd vermeld dat Jan Tjerks een 'stemdragende plaats van de heer Grietman H. van Scheltinga heeft betaald.'

Daarmee bezat hij in Sintjohannesga twee van de veertien stemdragende zathes. De percelen land achter deze zathes liepen evenwijdig aan de weg en de vaart van Rottum naar Oudehaske, tot aan de Veenscheiding. In die tijd waren de veenlanden bij de Veenscheiding nog niet verveend. De aanwezigheid van veen was één van de belangrijke redenen om deze grond aan te kopen. Het ontstaan van het latere Nannewiid was voor het overgrote deel te danken aan de vervenersactiviteiten van de Grevelings.

In 1775 kocht Jan Tjerks, 'veenbaas te Sint Johannesga' zijn derde boerderij in Rotsterhaule, 'een zathe met land en klijngrond (grond met veen) vlak bij de oude school gelegen', aan de Boerestreek.

Steenwijk

De pionier Jan Tjerks was in 1723 geboren in de Molenstrate in de wijk Oosterkluft, Stad Steenwijk. In deze straat in het historisch centrum van de vestingstad, nu Molenstraat, woonde de gegoede burgerij. Zijn vader, Tjerk Grevelink, werd in het vuurstederegister van 1751 aangeslagen voor twee schoorstenen. Daaruit bleek dat de familie niet onbemiddeld was. Zij hadden, net als veel Steenwijker burgers, handelsbelangen in het Overijsselse veen.

De naam Grevelink was al vanaf 1604 minstens drie generaties verbonden met Steenwijk. Jan was het vijfde kind uit het eerste huwelijk van zijn vader met Jantien Jacobs uit Kolderveen, vlakbij

Open schoorsteenmantel met Makkumer tegels uit circa 1825.

het Drentse Nijveveen, zuidoostelijk van Giethoorn. Toen Jan vijf jaar was hertrouwde zijn vader met Klaasje Jans uit Uffelte, Drenthe. Uit het tweede huwelijk werd nog een zoon Jan geboren.

Op 29 november 1744 trouwde Jan Tjerks in de Hervormde Kerk van Giethoorn met Geesje Jans Oom, dochter van een veenbaas uit Giethoorn. Geesje was van huis uit mennist. Hun kinderen werden hervormd gedoopt en opgevoed.

In Giethoorn woonden ze in de Zuiderkluft. Hier moet Jan Tjerks het vak van vervener goed onder de knie hebben gekregen. In Giethoorn veranderde hij zijn naam in Greveling, met de uitgang -ing. Wat daarvan precies de reden was, blijft gissen. In de Franse tijd in 1811 nam de familietak in Sintjohannesga de naam Greveling aan, terwijl de Overijsselse tak zich liet inschrijven met de naam Grevelink. Echter enkele decennia later schreef de Friese tak haar naam opnieuw als Grevelink en kort daarop als Greevelink.

De Gietersen introduceerden een voor Friesland innovatieve methode, die van de 'natte vervening', die door de Friese veenbazen werd overgenomen. Bij de Oud-Friese methode werd de turf uitgegraven uit lange 'petten', waartussen lange stroken grond over bleven, de zogenaamde 'ribben', waarop de turf te drogen werd gelegd. De petgaten groeiden in de daaropvolgende decennia dicht.

Bij de 'natte vervening' werd gebruik gemaakt van de baggerbeugel, een soort schepnet, waarmee de veen-massa van onder de waterspiegel naar boven werd

gehaald. De gehele veenlaag werd tot aan de zandbodem weggehaald. Het gebaggerde veen werd naar het vaste land gebracht om te drogen. Omdat bij deze methode geen ribben achter bleven, ontstonden grote waterplassen, zoals het eerder genoemde Nannewiid. Veel landbouwgrond ging verloren. Tussen Oudehaske, Nijehaske en Heerenveen ontstond bijna een meer dat de weg en de dijken dreigde aan te tasten.

De invloedrijke grietman van Doniawerstal, Johan Vegilin van Claerbergen, die 3.500 hectare grond en veel boerderijen in Haskerland en omgeving bezat, protesteerde heftig tegen de 'natte vervening'. Hij had veel geld geïnvesteerd in de verbetering van de waterhuishouding, waardoor de landerijen behoorlijk in waarde waren gestegen. Hij verkocht principieel geen grond aan veenbazen. In 1766 kwam hij met een 'Vertoog over de Veengraveryen', waarin hij pleitte deze activiteiten aan banden te leggen. De Friese verveners, die hierin een aanval op hun vrije ondernemerschap zagen, schreven in datzelfde jaar een verweer: 'Remonstrantie over het regt van vergraving der laage veenen'. Onder dit verweer prijkte een lijst met vooraanstaande namen van Friese verveners. Jan Tjerk Greveling uit Sintjohannesga was de enige Gieterse veenbaas die het adres had ondertekend.

Opbouw bezit eerste generatie

In de achttiende eeuw was het stemrecht nog verbonden aan het bezit van boerenzathes. Adellijke families zoals de Scheltinga's en Vegilin van Claerbergen hadden respectievelijk in Schoterland en Haskerland veel zathes en navenant veel politieke invloed. De eerste twee generaties Greveling kochten vóór 1800 vooral grond, en bouwden en verbouwden boerderijen en huizen in de kadastrale gemeente Sintjohannesga. Met het bezit van land, huizen, vee en boerderijen hadden ze het ondernemersrisico gespreid en waren zo verzekerd van regelmatig terugkerende inkomsten. Het verhoogde hun status en het lag voor de hand dat ze betrokken raakten bij het lokale bestuur, het kerkbestuur en de waterschappen. De Grevelings waren van huis uit geen boer. Door het kopen van bestaande zathes en het gelijktijdig inhuren van lokale boerenknechten werd automatisch de Friese manier van 'buorkjen' overgenomen. Dat hield in dat de koeien op stal met de kop naar de muur stonden en achter de koeien de grup en het looppad. Dit in tegenstelling tot de traditie in de Kop van Overijssel, waar de koeien met de kop naar de deel stonden. De Gieterse verveners stelden zich in hun nieuwe omgeving als ondernemers en bestuurders praktisch op. Jan Tjerk betrof de woning bij de eerste zathe die hij in 1761 had gekocht. In de specie-cohieren kon afgelezen worden dat hij in dat jaar door de belastingen aangeslagen werd voor zes koeien en twee rieren of vaarsen. Zijn bezit was in het vestigingsjaar nog bescheiden. Uit de reëelcohieren

blijkt dat hij aangeslagen werd voor drie Halve Hoofden, wat betekent dat hij een vermogen van minder dan f 600,- had en dat er één inwonend personeelslid was. De zathe telde één schoorsteen en in dat jaar werd één paard opgegeven. Voor het boerenwerk werden in deze streek meestal ossen gebruikt. Paarden kwamen hier nog weinig voor. Het bezit van paarden was een indicatie voor mobiliteit: zij werden gespannen voor de koets, tilbury of sjees.

In de volgende jaren werden in de specie-cohieren meestal twee paarden en soms drie opgegeven. Qua belastingen kwam Jan Tjerk in 1761 al boven de dertien Caroli guldens uit. In die tijd een behoorlijke belastingaanslag. In de daaropvolgende jaren groeide het aantal koeien en rieren tot gemiddeld twaalf, terwijl het gemiddelde per bedrijf in Sintjohannesga vijf bedroeg. Ter vergelijking: in de weidestreek en op de klei kwamen in die periode enkele bedrijven voor met meer dan dertig koeien. Hoewel hij zich lokaal tot de grote boeren mocht rekenen, was dit op provinciaal niveau aanzienlijk bescheidener.

In 1775 was het vermogen gegroeid tot boven f 600,- en bedroeg de belastingaanslag ruim achten-twintig Caroli guldens, de op één na hoogste van Sintjohannesga. Naast de inkomsten uit de vervening nam in de jaren daarna het aandeel van de inkomsten uit het boerenbedrijf en bezit verder toe.

Opbouw bezit tweede generatie

In 1775 trouwde de oudste zoon Tjerk Jans in de Hervormde kerk van Sintjohannesga met de in Giethoorn geboren Aafjen Jans Klaren. Zij gingen wonen op de in 1768 van grietman Scheltinga aangekochte zathe. Getuige de muurankers van de schuur, die het jaartal 1774 aangaven, werd deze in laatstgenoemde jaar grondig verbouwd of er

Gebouwen van Johannes Tjerk Greveling in Sint Johannesga in 1832

werd (deels) nieuwbouw gepleegd. Als veehouder begon hij de eerste jaren met twee koeien. Het aantal melkkoeien groeide tot gemiddeld zeven. Vermoedelijk kreeg de boerderij toen de vorm, zoals die in het eerste kadaster van 1832 werd geschetst: een kopromptype. Eerst het voorhuis en later de Friese schuur werden in de eerste helft van de twintigste eeuw afgebroken.

Het lijkt of de oostelijke zijde van de muur van het voorhuis en de schuur één muur vormden. De daklijn liep niet mee met die van de schuur. Uit overlevering is bekend, dat de oostelijke kant een aflevering was voor de melkkelder. Tjerk Jans werd in het eerste jaar aangeslagen voor twee Halve Hoofden: hij had geen inwonend personeel en een vermogen van minder dan zeshonderd Caroli guldens.

Aafjen Jans kreeg in 1778 een miskraam en overleed. Enkele jaren later, in 1781, trad Tjerk Jans opnieuw in het huwelijk met Sijboutje Buma van Hasenhoek uit Harlingen. Haar overleden vader was hopman en dokter chirurgijn.

Het echtpaar kreeg samen vijf kinderen en ook in economisch opzicht ging het hen voor de wind.

In 1799 gingen ze op de boerderij van hun 76-jarige vader wonen, die stopte met werken. De vader woonde bij hen in. Het veebedrijf werd met veertien koeien voort gezet.

In de Franse tijd (1798-1813) werd Tjerk Jans kerkvoogd. Hij werd 'opsiener der roede en Bruggelden' en 'dorpsgecommiteerde van Sintjohannesga-Rotsterhaule' en lid van de 'municipalen raad' (de dorpsraad).

Zijn jongere broer, Jan Jans, liet in 1791 een boerderij bouwen in Rotsterhaule en kreeg in de Franse tijd (1798-1813) bestuurlijke functies als dorpsgecommiteerde en maire van Sintjohannesga. Vanaf 1816 tot zijn dood in 1827 was hij raadslid en Assessor in Heerenveen.

Derde generatie: eerste dwarshuis

Volgens de patriarchale traditie zou de oudste zoon van Tjerk Jans, Jan Tjerks, de belangrijkste erfopvolger moeten zijn. Hij trouwde in 1805 al op 17-jarige leeftijd met de eveneens 17-jarige Geesje Geerts de Vries. Zij verhuisden naar een boerderij onder Ouwster-Nijega in de gemeente Doniawerstal. Het belangrijkste bezit in Sintjohannesga ging over naar zijn jongere broer Johannes Tjerks. Op 14 februari 1827 trad Johannes Tjerks in Heerenveen op 26-jarige leeftijd in het huwelijk met de vijf jaar oudere Geertje Hendriks de Glee. Haar vader was de meest welvarende Gieterse vervener en boer in Rottum. Geertje was van huis uit mennist, net als de grootmoeder van Johannes. Het huwelijk werd kerkelijk bevestigd in de Hervormde kerk van Sintjohannesga. Naast de boerderij die opa in 1761 gekocht had, liet hij rond 1827 een boerderij bouwen met dwarshuis zonder hals. Het was een middelgrote boerderij. De gevel

Boerderij Streek 4, Sintjohannesga.

kenmerkte zich door een statige, symmetrische indeling met een natuurstenen stoep. De kelder bevond zich onder een deel van het voorhuis, grenzend aan de schuur. Er was slechts één kelderraampje aan de oostelijk gelegen zijde. De schuurdeuren bevonden zich aan de voorzijde, rechts van het huis.

Beide voorkamers hadden bedsteewanden en een open schouw met een kachel. In de linker kamer waren de wanden betegeld met Makkumer tegels: grote bloem, één op drie ingelegd. Pieter Jan Tichelaar, deskundige op het gebied van Fries aardewerk en tegels dateerde de tegels rond 1825. Hij herkende de hand van de schilder-opschrijver en meesterknecht Hendrik Bastiaans de Haan. Het waren voor die tijd gangbare, luxe tegels. De open schoorsteenmantel met sobere detaillering is nog aanwezig. Het schilderwerk was uitgevoerd in traditionele kleuren met de techniek van houten en marmeren. Zo was het onderste gedeelte van de schoorsteenmantel in okertinten gemarmerd en de plinten in groentinten. Het was een zéér traditionele inrichting, die op het platteland al vanaf de tweede helft van de 18e eeuw gangbaar was. In de schuur zijn gebruikte gebinten toegepast. Een houten 'schuur voor den landbouw' werd afgebroken; het is niet meer na te gaan of de gebinten hier of elders vandaan kwamen. In de keuken zat achter het fornuis een tegeltableau. Hiervoor werden tegels van de tweede soort gebruikt. Het waren Harlinger tegels uit verschillende periodes, de oudste dateren vanaf de 17e eeuw. Hier zal de kaasketel hebben gestaan. In het vertrek aan de kant van de 'schuurreed' was het 'tsjenpaad' met een waterpomp. Onder de vloer zat een regenbak waar een deel van het regenwater van het dak van het voorhuis verzameld werd. Dit vertrek gaf toegang tot een

ondiepe kelder. Hier was ook de toegang tot de slaapplek voor de dienstmeid, die volgens overlevering boven de kelder sliep.

De boerderij had een kleine stookhut. Het geheel is nu Rijksmonument.

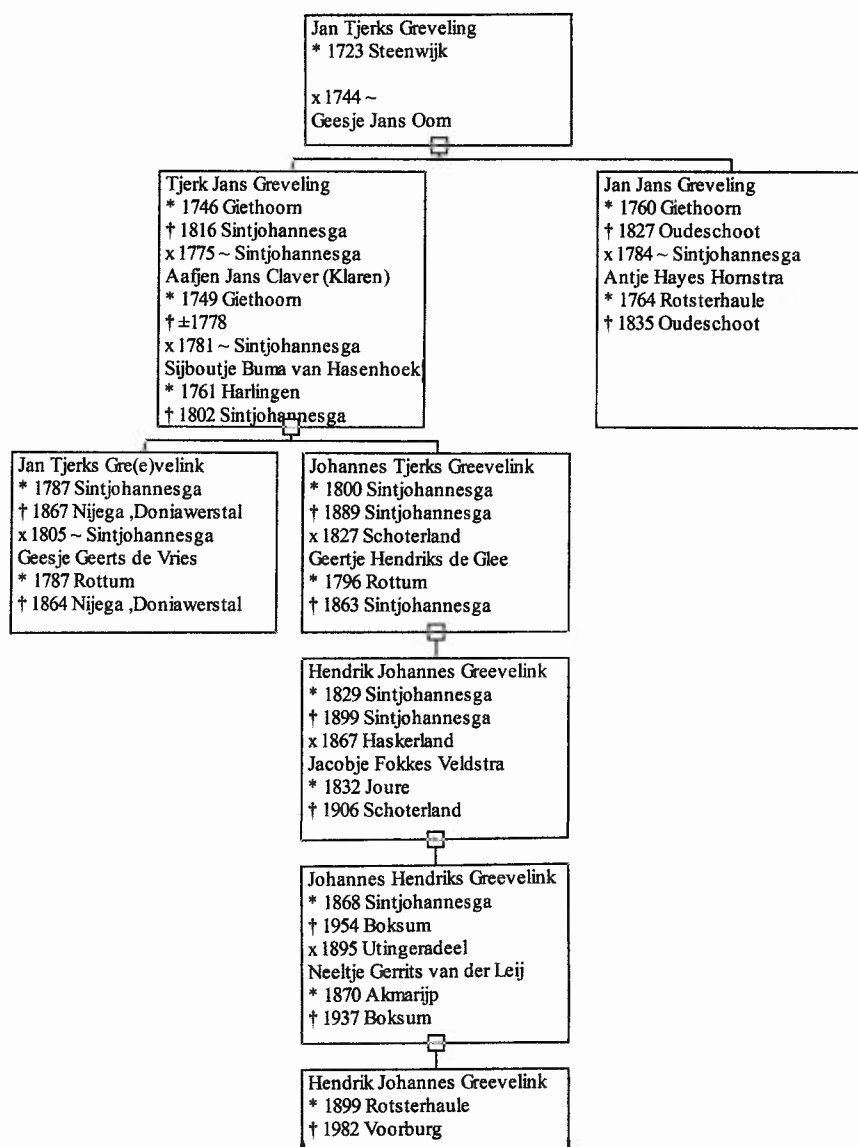
In 1843 bleek uit de Staten van opbrengst en stuks vee, dat de veestapel bestond uit één rund beneden de twee jaar, 8 runderen boven de twee jaar, 1 rund boven de drie jaar, vier schapen en lammeren, twee biggen en één paard boven de drie jaren. In 1850 hield hij zes runderen boven de drie jaar, tien schapen, twee varkens en twee paarden. Detail is dat Johannes Tjerks vanaf 1854 jaarlijks f 2,- aan hondenbelasting betaalde. De hond viel in de duurste klasse, omdat hij niet bedrijfsmatig gehouden werd, bijvoorbeeld als mollenwanger of ter bewaking van het erf. In die jaren waren er in het gehele dorp hooguit dertien honden.

In verschillende documenten werd Johannes Tjerks zijn beroep wisselend omschreven als: veenbaas, huisman (kleine boer), veehouder of rentenier. In 1855 werd hij gekozen als lid van de nieuw opgerichte Groote Sint Johannesgaster Veenpolder, waar zijn familie veel land bezat. Een bestuurslid ontving jaarlijks een salaris van f 250,-. Voor het dorp Sintjohannesga had de volmacht zitting in het College van de Schoter- of Slikenburger Zijl. In 1889, nadat hij op 88-jarige leeftijd overleed, werd hij opgevolgd door zijn oudste zoon, Hendrik Johannes, die later na zijn overlijden weer opgevolgd wordt door zijn oudste zoon. Hetzelfde gold voor het bestuur van de Grooten Sint Johannesgaster Veenpolder. Het was een kleine kring van Friese en Gieterse notabelen die in de dorpsgemeenschap de dienst uit maakten. Ze hadden onderling veel contact, kwamen bij elkaar op bezoek en er werd onderling 'op stand' gehuwd.

Monumentaal pand Oudehaske

In 1851 kocht Tjerk J. Grevelink van de erven Metz 'Een Heerenhuizinge nummer 28 met schuur, vruchtboomgaard, kleine stalling, vuurhok, karnmolen en verdere opstallen, erven, Hieminge, Singels, Bloemen, moestuinen, boomgaard ten oosten en westen der gemelde Huizinge, al de daarbij behorende graven op het Kerkhof te Oudehaske, benevens enige kampen Wei- Hooien Boschlanden, de daarop gelegen Polderdijken, de watermolen ... (enzv)", in totaal ongeveer 28 hectare grond, voor het bedrag van f 10.000,-. Dit was de rijkste boerderij van Oudehaske, waar bij het voorhuis onderkelderd was. In 1714 bestond deze stemdragende zathe uit twee boerderijen. De stijlvolle woonkeuken met tegeltableaus is het oudst bewaard gebleven gedeelte. De bloemstukken en het zeestuk met

Parenteel van Jan Tjerks Greveling

verskillende schepen boven de schoorsteenmantel zijn volgens Sytse ten Hoeve van de hand van Pieter Ruurds (1754-ca.1800), schilder van de gleibakkerijen Raamstraat-Zoutsloot in Harlingen. De stukken zijn rond 1790 geschilderd. In de Franse tijd, in 1811, kocht de katholieke advocaat en notaris mr. Petrus Johannes Metz uit Heerenveen de 'deftige zathe met landen'. Hij bouwde voor de oorspronkelijke boerderij het huidige woonhuis, dat hij gebruikte als zomerhuis. Het interieur werd geheel in rococostijl uitgevoerd, met schitterend houtsnijwerk en beschilderde behangsels aan de wanden. Er is sprake van een evenwichtige kleurstelling, met gebroken wit, ossenbloedrood en okertinten. Het was een uitgesproken chique voorhuis. De schuur werd eind jaren zestig van de vorige eeuw afgebroken. Het woonhuis is een Rijksmonument.

Vijfde generatie: de eerste villa

Johannes Hendriks, de vijfde generatie, trouwde in 1895 Neeltje Gerrits van der Leij. In 1900 liet hij het voorhuis van de eerste boerderij van de stamvader in Sintjohannesga, nu Streek 4, afbreken, om plaats te maken voor een royale villa. De oorspronkelijke boerderij had een koprompvorm. Op het kadastrale minuutplan uit 1832 is nog duidelijk het 'bosch' terug te vinden, een brede strook met bomen aan de westzijde van het erf. De boerderij was door de jaren heen verschillende keren verbouwd en verbeterd. Een schouw met tegeltableau uit het middenhuis in de kop van de schuur is bewaard gebleven. Het tegeltableau, een 4 x 4 bloempot op piëdestal met landschap van tegelschilder Poppe Andries Meinsma dateert van omstreeks 1810; dus rond die tijd moet er een verbouwing zijn geweest. Uit detailkaarten van het kadaster blijkt dat het voorhuis eind negentiende eeuw werd verbouwd. De nieuwe villa is een dwars geplaatst voorhuis in neorenaissancestijl met bakstenen dakkapel en fraaie detaillering in de gevel. In het oog springend zijn de royale natuurstenen stoep en de hoge ramen en deuren. Het statige huis doet denken aan de villa's op het Hoogeland of in het Oldambt in de provincie Groningen. De schuur van de boerderij werd in 1900 vergroot en aangepast voor het modernere melkveebedrijf van die tijd. De melk werd geleverd aan de coöperatie. Volgens overlevering was Johannes Hendriks een eigenzinnige man. Nadat hij het aan de stok had gekregen met de coöperatie wilde hij daar geen melk meer leveren. Hij kocht een nieuwe boerderij onder Deinum en verhuurde vervolgens de boerderij in Sintjohannesga. Ze hadden volgens zijn kleinzoon 'een stoet aan personeel' en de hoofdknecht regelde het werk op de boerderij. Bij de Friese boerinnen was het in deze streek de gewoonte, dat de boerin meehielp met melken. De Gieterse vrouwen hoefden dit niet.

Deze boerderij met villa is van landschappelijke waarde en was het sluitstuk van hun invloed op de materiële cultuur in Schoterland.

Wiebe Hoekstra is publicist.

Met dank aan mevrouw B.J. Roze uit Amersfoort, die deze studie mede heeft mogelijk gemaakt.

Fryske taal wer populêr

Nei in tal jierren fan efterútging is no wer sprake fan in opgeande line yn it tal kursisten Frysk. Yn 2005 hawwe ûnderwilens mear as 1030 minsken sich ynskreaun; yn 2003 wie dat bygelyks 927 en yn 2004 892. Mei dizze opgeande line is it de Afûk slagge om neffens syn stribjen it tal kursisten yn it ôfrûne jier mei 10% út te wriedzjen. Yn de jierren 1990 en begjin 2000 wiene der in tal jierren dat trochinoar sa'n 1150 kursisten in kursus Frysk by de Afûk folgen. Mei de ekonomyske efterútging rûn ek it tal kursisten werom oant ûnder de 1000 jiers. De Afûk stelde himsels lykwols ta doel om it tal kursisten jierliks mei 10% út te wriedzjen en dy opset is foar 2005 slagge. Sjoen nei de lêste jierren binne it benammen de kursussen foar net-Friezen dy't mear kursisten lûke; wiene dat yn 2003 46% fan de kursisten, yn 2005 binne dat mar leafst 55%! Benammen de basiskursus 'Fries verstaan en lezen' is populêr. Nei alle gedachten hat it tanimmende tal kursisten te krijen mei it foarsichtich oanheljen fan de ekonomy, de nije ynhâld en foarmjouwing fan de kursusfolders, it op nije wizen sykjen fan kursisten troch bygelyks 'direct mail' en it aktive taalbelied bij de provinsjale en gemeentelike oerheden. Om dêr better ynsjoch yn te krijen is de Afûk fan doel dêr ûndersyk nei te dwaan. Foar de kommende jierren sil útwreiding fan it tal kursussen en kursisten yn alle gefallen socht wurde yn it oanbod oan skoallen, gemeenten en soarchynstellings, oerienkomstich de doelstellingen fan it provinsjaal belied. Ek op it mêd fan de nije media en benammen ynternet sil it kursus oanbod aktualisearre wurde.

Een vergeten negen-
tiende eeuwse
Harlinger kerkmusicus

Viering- en Koorinstructie voor Liudgers feestdag volgens het
Directorium (1852) van Bernard Ewering

Familiegeschiedenis

In 1999 ontdekte landmeter Franz Becks van de Billerbecker Sint Liudgerus-kring dat Bernardus Ewering 'geboortig van Harlingen' in 1879 op 67-jarige leeftijd was overleden.

Het stedelijk archief van Münster bezit een notitie waaruit bleek dat Bernhard Ewering 'Küster an Überwasser' was geweest van 1848 tot *Geburt Johannes' des Täufers* (24 juni 1879). De gemeente Harlingen bezorgde vervolgens de geboorteakte van Bernard Hendrik Wilhelm Ewering: 28 mei 1812, en berichtte dat er geen Ewering meer vermeld is in de Bevolkingsarchieven tot 1842, evenmin als in het Volkstellingsregister van 1839.

De (achter)naam Ewering is vrij opmerkelijk, want in de negentiende eeuw kwam die naam ook nogal eens voor als vóórnaam (alleen in Harlingen?). Overigens leverden de geboorte-intekeningen toch nog iets op: een zuster van Bernard, Adriana werd op 28 mei 1814 geboren, gevolgd door Cornelia op 27 oktober 1815. Beide borelingen aanschouwden in Harlingen het levenslicht. Het gezin Ewering verhuisde later naar het Bildt, waar in de achttiende eeuw al meer 'Münsterse' weverfamilies woonden. Cornelia stierf op 17 maart 1818 in Sint Annaparochie, waarna het gezin waarschijnlijk naar Duitsland terugkeerde. Daarmee lijkt elk spoor verloren te zijn gegaan behalve dat van Bernard Ewering. In hoeverre Harmen Jans Ewering, 'werkmán' in Harlingen, getrouwd in 1816 en zoon van Jan Hendriks Ewering aldaar, familie van Bernard was is onduidelijk, maar gelet op de namen lijkt een familierelatie niet onmogelijk. In Friesland komt de naam Ewering nog enkele malen voor als voornaam in Dantumadeel, Kollumerland en West-Dongeradeel. De vader van Bernard, Jan (Johan) Joseph Ewering, werd op 11 mei 1789 te Nienburg aan de Wezer geboren en trad op 30 juli 1811 te Harlingen in het huwelijk met Hen(d)rina Maria Hu(e)ffer van Sneek (* 5 september 1788 - † Harlingen 6 maart 1855). Haar ouders Matthys (een weversknecht) en Adriana Schmitz woonden eveneens in Harlingen. Bernard's vader noemde zich in 1811 'weevers-knecht', een jaar later was hij een zelfstandige 'weever'. Overigens valt het op dat zijn huwelijk op 1 augustus 1811 werd ingezegend in de rooms-katholieke kerk, maar later opnieuw werd bevestigd in de gereformeerde (=hervormde) kerk te Rinsumageest. De vader van Johan Ewering (de grootvader van Bernhard), de 'Schullehrer' Henrich Wilhelm, was getrouwd met Anna Catharina 'Diepenbrock zu Nienburg'.

Vernieuwer van de liturgie

Bij het onderzoek naar toenmalige misvieringen ontmoet men in de waarschijnlijk door Liudger gestichte kerk van Onze-Lieve-Vrouwe-aan-de-Overkant (*Liebfrauen-Überwasser*) in Mimigernaford (nu verdwenen en opgenomen in Münster), een

S. Liudgeri. **PR**æsulem lætis beatum
Coneinamus mentibus, Qui Deum, Dei.
que Natum Prædicavit Gentibus, Rhe.
nus, Albis, et Visurgis Quas rigant et
Amasis. Copiosis atque claris Editus
parentibus, Cuncta Christi lætus Aris
Donat, ac egentibus: Tempa fundat, at
que mundat Quinque Jesu Fonti. bus. S.
Hic avitæ sancta vitæ Verba nobis e.

S. didit, Et bonorum vera morum Norma no.
bis extitit. Quisque credat, nec recedat A
Fide, quam tradidit. 4. Sic ad astra suble.
vabit Nos Paterna claritas; Sic averni
liberabit Igne Christi caritas; Atque san.
cti nos amabit Spiritus benignitas. Amen.
In Nativitate
S. Joannis Bapt. **UT** queant laxis reso.
nare fibris Mira gestorum famuli tuo.
run, Solve polluti labii reatum, Sancte

Gedeelte van Ewering's Processionale.

Lied ter ere van Liudger uit de Processionale volgens de toonzetting van Ewering.

opmerkelijk aktieve zangleraar, Bernardus Ewering. Hij vervulde de functie van *Custos*, hoeder van kerk(gebruik) en vieringen én zangleraar aan het 'Clerical-Seminar'. Hoewel er tussen 1264 en 1632 altijd al dergelijke vieringen (misboeken 1489-1520, Psalterium 1537, Kalendarium 1632) waren geweest, was het Ewering die het Liudgerfeest een eigen vaste plaats gaf in het jaarschema in maart en april: Liudger's overlijden op 26 maart 809 in Billerbeck, de overbrenging naar Münster en zijn teraardebestelling op 26 april in Werden.

De handgeschreven teksten en muziek waren nog een aantal eeuwen leidraad voor de misvieringen. Sedert het midden van de vijftiende eeuw was de boekdrukkunst echter een belangrijk middel om de gelijkvormigheid voor zowel de viering van de mis als de daarbij te hanteren teksten en melodieën over de gehele christelijke wereld te voltooien. Bernardus Ewering maakte ijverig gebruik van de mogelijkheid om via de drukkerijen zijn toondichten aan te raden voor kerkelijk gebruik en had heel eigen ideeën over het verdelen van zang en de vaste afwikkeling van de mishandelingen. Sinds de zoektocht naar handgeschreven missalen is het mogelijk een sprong te maken naar schrijvers en toondichters, die volledige 'handleidingen' voor kerkelijk gebruik publiceerden. Zo kreeg het 'Qualiter Missa Romana Celebratur' (*Hoe de Romeinse Mis Te Vieren*) naar de instelling van paus Gregorius (1073-1085) vorm. Het sloot daarbij aan bij een vernieuwde vorm van Gregoriaanse muziek - het Nieuw-Gregoriaans - dat voor het eerst in de praktijk werd gebracht in het Bisdom Münster. Ook Friesland (Frisia = Friesland, dat wil zeggen de Ommelanden en het westen van Ostfriesland) viel onder het Bisdom Münster.

In samenwerking met het Bischöfliches Generalvikariat Münster zijn gedrukte werkstukken van Ewering teruggevonden in een zestal parochie-archieven. Uit de stukken wordt duidelijk dat hij zich beijverde om melodien en liederen te introduceren (*scriptum editumque*) voor dagelijkse diensten (*Gradualen* 1865) en avondvieringen (*Vesperalen* 1861) in kerken en kloosters. Ook gaf hij lokale vieringen vorm en klank zoals blijkt uit de aanwijzingen bij de Hymnen welke zijn vastgelegd in twee delen:

*Processionale
ad aliquot Ecclesiarum Parochialium usum,
editumque per
Bernardum Ewering.
Monasterii 1862.*

**S. Ludgeri,
Proto-Episcopi
Monasteriensis. An.** *Qui intrat per ostium, pastor est ovium:*
huius ostium aperit, et oves vocem eius audiunt, alleluja.
Euouae. An. *Proprias oves vocat nominatim, et educit eas,*
et ante eas vadit, alleluja. Euouae. An. *Oves illum*
sequuntur, quia sciunt vocem eius; alienam autem non sequuntur,
42.
sed fugiunt ab eo, alleluja. Euouae. An. *Ecce venit, ut per-*
dat: mercenarius videt lupum, et fugit: bonus Pastor animam
suum dat pro ovibus suis, alleluja. Euouae. An. *Spiritus san-*
ctus posuit Episcopos regere Ecclesiam Dei, quam acquisivit
sanguine suo, alleluja. Euouae. An. *Propter*
is beatum Concinamus mentibus, Qui Deum Deique Naturam Pradi-

Paaszang voor de Vesper, te zingen tussen Pasen en Hemelvaart
(uit: Ewering, *Vesperale Monasteriense* 1861, p. 41, 42).

Ewering had al een *Directorium* voor alle vieringen met koorzang verzorgd ten behoeve van de diocesane kerken in het bisdom Münster. In zijn publicaties gaf hij plaats aan de *Feesten ter ere van Heilige Liudger's sterven* en de *Overbrenging naar Zijn graf in Werden*. De forse 'Handleiding' kreeg op 11 februari 1852 namens de bisschop goedkeuring (*imprimatur*) van de vicaris-generaal. Uit de nog aanwezige muzieknotenpagina's blijkt dat er bij Ewering een uitgebreide en vernieuwende volgorde van gebeden, bijbellezing en prediking werd geïntroduceerd. Dat was noodzakelijk want hij 'plande' daarin zowel de normale verrichtingen van de geestelijken als het optreden van grotere zangkoren bij speciale vieringen. Karakteristiek voor Ewerings muzikale instelling is bijvoorbeeld het kortste maar typerende lied ter ere van Liudger, aanbevolen voor de eerste, door de geestelijken gezongen Vesperzang op de betreffende feestdag. De Latijnse tekst is in 2005 weer opgenomen bij R.L. Schütz 'aus dem monastischen Brevier des Bistums Münster'. De volgende Friese weergave vormt een afspiegeling van het Latijnse lied:

*Litte wy de Liedsman eare
mei fleurich herte en sin
dy't ea God en Syn Soan
bekind makke oan de folken
wenjend oan 'e Ryn, de Elbe,
de Weser en de Iems.*

*Dêr út wei joech hy rynsk
út it Hillige Wurd
en waard hy sels foar ús
it foarbyld fan trêft.
Litte wy dus, mei dat witten,
trou wat hy learde trochjaan.*

*Ryk en begoedige
wie syn greatboere-famylje,
alles joech hy oan Gods alters
en ek oan de earme Iju.
Tsjerken boude en wijde hy
mei de krêft fan Jezus wûnen.*

*Sa ta de Himel sil ek ús bringe
God, de Heit, ta Syn eare,
tsjin it hellefoer beskermme
de genede fan Kristus,
en de mylde geast fan de Hillige
sil tsjûge fan syn leafde. AMEN.*

Liudgerliederen vertaald in dialect

Het is zeker dat bij de vespers ook 'eigen' Latijnse antiphonen gezongen werden door niet-kerkelijk gebonden koorzangers, door Ewering gecomponeerd naar het voorbeeld van de psalmen- en magnificat-antiphonen volgens het Vesperale Romanum (dus voorgeschreven door het Vaticaan). Een vergelijking van de melodien laat duidelijk zien dat het bij de publicaties van Ewering om vernieuw(en)de gregoriaanse composities gaat. Welke 'volksliederen' een plaats kregen in het 'programma' van en door Ewering, hetgeen al mogelijk werd volgens synodaal besluit van 1675, is moeilijk te reconstrueren omdat hij noch teksten (zeker door hem bewerkte) noch melodien ervan ten behoeve van de kerkkoren publiceerde. Het kerkvolk hield trouwens meestal nog vast aan het vertrouwde Latijn, waarin de Liudgerliederen een traditie van meer dan drie eeuwen kenden. Enkele van die liederen zijn in de loop der jaren door verschillende pastoors in

Nederland ten behoeve van hun kerkdiensten vertaald in gebruik genomen. In Werden kent men een lied 'Von S. Ludger', volgens een Nieuw-Gregoriaanse melodie: 'Als man heut hie zu dankbarkeit / des heiligen Ludgers kerckemis helt, / andechtiglich und freudenreich, wie ihm gebort und werdigh ... (etc.)'. Als auteur/componist staat in de gedrukte uitgave van omstreeks 1830 aangegeven: B.H.W.E., oftewel Bernhard Heinrich Wilhelm Ewering.

Vermeldenswaard is bovendien een lied uit het *Werdener Pilgerbuch*, met Duitse tekst uit het midden van de zeventiende eeuw, en waarschijnlijk een negentiende eeuwse melodie van Ewering. De Groninger pastor Henk Baas leverde recent een dialect-bewerking in drie coupletten voor de Ommelander Bijbelvertalersgroep 'Liudger'. Deze bewerking is, tezamen met nog twee soort-

Liudger en de weerziende zanger Bernlef

uit: D. Wouters, *Historiën onzer Lage Langen bij de zee* (Groningen 1916)

gelijke vertalingen, in 2005 ter gelegenheid van de 'Liudger-Bisschop herdenkingen' in Münster in boekvorm verspreid:

Voader Ludgerus, voader herder traauw
wol ons op Jezus wiezen.
Van Lauwerszee tot Dollard tou
mout wie hom dankboar priezen
mit lof veur God zien goudeghaid.
Hai het hom aan ons geven
as ain dij steevast noast ons gaat
op weg noar t aiweg leven.

Ien aal wat hai veur mensken dee
haar hai heur haail veur ogen,
de gunst dij hai van Jezus kreeg
wal hai heur overdroagen,
dat ale mensken, jong en old,
tou Jezus heur begeben,
van Jezus kriegien heur behold
en noar Zien veurbeeld leven.
Wat het hai eertieds nait verricht
om t haart van t volk te vienden.
Aal t volk wol hai mit t helder Licht
van t nij geloof beschienen.
De vlaag mit t kruus kwam hoog te stoan,
veur elk en ain zien ogen,
mit olde goaden was t ja doan,
de nije dag zel doagen.

Klaes Sierksma (1918) was tot zijn pensionering onder andere Chef Hoofdafdeling Filmzaken van de NOS (eerst NTS). Hij publiceerde tal van boeken en artikelen over uiteenlopende onderwerpen en bestudeerde het leven en optreden van de Friese middeleeuwse missionaris Liudger.

Cant.

De-o. Off. e-ritas me-a et mi-
sericor-dia me-a cum ip-so: et in no-
mine me-o exaltabitur cornu e-i-us.

**Veritas me-a et misericor-dia mea cum ip-
so: et in nomi-ne me-o exaltabitur cornu e-jus. Off.**

Offertorium.
Modus 2.
Ba-fa. Vé-ri-tas me-a et mi-se-ri-cór-
di-a me-a cum ip-so: et in nó-mi-ne
me-o ex-al-tá-bi-tur cor-nu e-jus.

Offert. II.
V é-ri-tas me-a, et mi-se-ri-cór-
di-a me-a cum i-pto: et in nó-mi-ne.
me-o exaltá-bi-tur cornu e-jus.

'Offertorium' uit de koor-zangboeken (Graduale) van Hesselman (1841), Ewering (1865) en Graduale Romanum (1835).

Bronnen en literatuur

- * Ewering, B.H.W.: 1849 (?), 1860 (?), 1861 ('erweiterte Ausgabe'). 1866 *Vesperale Monasteriense, completens: antiphonas ad utrasque vespas in festis praecipuis, nec non Magnificat octo tonorum, 1852 Directorium ad cantandas horas canonicas et misses in choro usw., 1862 Processionale ad aliquot Ecclesiarum Parochialium usum accommodatum. Pars prima; Pars secunda.*
- * *Analecta, hymnica Bd 54, 55, etc.*
- * Chevalier, U: *Repertorium Hymnologicum*. Leuven, 1897
- * Postma, O: 'Oer de wevers fan Harns yn de 18e ieu', yn *It Beaken* XVI. Ljouwert/Assen, 1954, p. 33 e.f.
- * Schütz, R.L. (red.): *St. Liudger, gebete und lieder*. Essen-Werden, 2005
- * Stapper, R.: *Die Feier des Kirchenjahres an der Kathedrale von Münster im hohen Mittelalter*, Münster, 1916.
- * Wagener, H.: 'Liudger, Begründer des westfälischen Kirchengesang', in: J. Lammers (red.), *Westfalen. Hefte für Geschichte*, usw. LX, Münster, 1988

**Koninklijk Fries
Genootschap voor
Geschiedenis en Cultuur
Keninklik Frysk Genoatskip
foar Skiednis en Kultuer**

**Algemene
Ledenvergadering**

Op dinsdag 25 april 2006 vindt de jaarlijkse algemene ledenvergadering van het Koninklijk Fries Genootschap plaats in het Fries Museum, Turfmarkt 11 Leeuwarden.

Aanvang: 19.30 uur.

De agenda wordt in Fryslân nummer 1-2006, die in maart 2006 verschijnt, gepubliceerd.

**Fries Landbouwmuseum en
It Fryske Gea samen verder**

Het Fries Landbouwmuseum wil zich samen met natuurbeschermingsorganisatie It Fryske Gea in 2007 vestigen in Buitenplaats *It Wiid* in Earnewâld. Het plan is om daar een nieuw landbouwmuseum te realiseren dat tevens dienst doet als bezoekerscentrum voor het Nationaal Park De Alde Feanen. Met de plannen, die door Gedeputeerde Staten worden gesteund, is een bedrag van € 4,8 gemoeid. Het multifunctionele gebouw van Buitenplaats *It Wiid* wordt vanaf 2007 niet meer gebruikt door de bewoners van de recreatiewoningen aldaar en de eigenaar zoekt een nieuwe bestemming voor het gebouw. GS ziet in de plannen van het Landbouwmuseum en It Fryske Gea een unieke kans om het gebouw een publieke bestemming te geven, waar bezoekers zich kunnen verdiepen in het natuurgebied van De Alde Feanen en tevens kennis kunnen maken met het heden en verleden van de Friese landbouw.

Het Landbouwmuseum wil in Earnewâld een doorstart maken. De collecties worden er op een geheel nieuwe manier gepresenteerd in combinatie met een activiteitenprogramma dat samen met It Fryske Gea wordt opgezet. In *It Wiid* gaat het museum ook collecties presenteren die zijn overgenomen van het landbouwmuseum in Wageningen dat onlangs definitief haar deuren heeft gesloten. Door deze overname kan het Frysk Lânbouwmuseum zich hét landbouwmuseum van Nederland noemen. Beide organisaties denken op *It Wiid* in 2007 ongeveer 25.000 bezoekers te ontvangen. Dit aantal zal naar verwachting uitgroeien tot zo'n 45.000 in 2011. Het natuurgebied van De Alde Feanen trekt jaarlijks rond de 350.000 bezoekers.

Martha Kist

Seleksje út'e nije oanwinsten fan
Tresoar fan 1 juny oant en mei 1
oktober 2005

Skiednis

- * **Libben en wurk fan Aegidius Radaeus, de earste printer fan de akademy te Frjentsjer**, Sybren Sybrandy. Ljouwert, Fryske Akademy, 2005. 72 s.
- * **Onderzoeksgids voor archieven van lagere overheden in Drenthe, Friesland en Groningen**, Egbert Brink (et al.). Assen, Provincie Drenthe, 2005. 82 p.
- * **Boeren in de Friese Wouden: de komst van de landbouw naar het gebied rond Bakkeveen-3400 v.C.**, Koos J. Steehouwer. Abcoude, Uniepers, cop. 2005. 80 p.
- * **Reis van Leeuwarden naar Antwerpen**, François HaverSchmidt (Piet Paaltjens). Amsterdam, Gemeentewaterleidingen, 2000. 12 p.
- * **Een laatste saluut: Fryslân in de oorlog**, Jack Kooistra et al. Leeuwarden, PENN Communicatie, 2005. 704 p.
- * **Indië moet vrij: mijn bewogen jaren als oorlogsvrijwilliger in Nederlands Oost-Indië, 1945-1948**, Harke Hibma. Menaldum, Hibma, 2005. 199 p.
- * **Bonifatius en de kerk van Nederland**, C.J.C. Broer en M.W.J. de Bruijn. 1e dr. Utrecht, Broer en De Bruijn, 2005. 96 p.
- * **De heilige Bonifatius**, Paul Verheijen en Hans-Günther Schneider. 1e dr. Regensburg, Schnell & Steiner, 2004. 27 p.
- * **Dokkum: H. Martinus en de HH. Bonifatius en Gezellen**, Paul Verheijen, Hans-Günther Schneider. Nederlandse uitg., 1e opl. Regensburg, Schnell & Steiner, 1998. 19 p.
- * **Belgische vluchtelingen in Nederland 1914-1919. De Nederlandse hulpverlening: barmhartigheid, weldadigheid en plicht?**, H.G. Joustra. Franeker, H.G. Joustra, 1990. 88 p.
- * **Ad crucem: Siedlung und Kirche an Bonifatius' letztem Weg**, Egon Wamers. Frankfurt am Main, Archäologisches Museum, 2004. 40 s.
- * **De 25 dagen van Nederland: beslissende momenten uit de vaderlandse geschiedenis**, Paul Brood (red.) et al. Zwolle, Waanders/Den Haag, Nationaal Archief, cop. 2005-.... dl.: Deel 2, 5 juni 754: Bonifatius te Dokkum vermoord: 400-925, Ben Speet. cop. 2005, p. 39-63
- * **Finnsburg: achtergronden en verbanden**, Jan Zijlstra. Leeuwarden, Zijlstra, 2005. 30 p.
- * **Banda in beweging: 125 jaar Banda, drukkerij en krant, 1880-2005**, J.S. Banda-Helmholt et al. Kollum, Banda, 2005. 395 p.
- * **Bot gevangen: vissen uit honger en ellende**, G.I.W. Dragt. Moddergat: Stichting 't Fiskers-hûske, cop. 2005. 20 p.
- * **Tota Frisia in Teilansichten: Hajo van Lengen zum 65. Geburtstag**, Heinrich Schmidt et al. Aurich, Ostfriesische Landschaftliche Verlags- und Vertriebsgesellschaft, 2005. 524 s.
- * **Grabfunde des 8. bis 11. Jahrhunderts zwischen Kongeå und Eider: zur Bestattungssitte der Wikingerzeit im südlichen Altdänemark**, Silke Eisenschmidt. Neumünster, Wachholtz, 2004. 2 dl. 821 s.

Pleatslike skiednis

- * **Landgoedboerderijen van Oranjewoud**, Rita Mulder-Radetzky et al. Heerenveen, Museum Willem van Haren, cop. 2005. 131 p.
- * **De Hoge Zijde: bewonings-geschiedenis van de noordzijde van de Dorpsstraat van het dorp Oost Vlieland, tussen 1637 en 1970**, Bearn Duurentiit. Leeuwarden: *De Neitiid*, Jan Post, 2005. 266 p.
- * **Oorlogstekens in Weststellingwerf**, J.J. van der Meer et al. Munnekeburen, Vereniging Historie Weststellingwerf e.o., 2005. 40 p.
- * **De Midstraat, kloppend hart van Joure**, W. Hoekstra. Joure, Gemeente Skarsterlân/Museum Joure/ Leeuwarden, Geakundich Wurkferbân, cop. 2004. 54 p.
- * **Het stadhuis van Leeuwarden: vijf eeuwen bestuurlijk en stedelijk prestige**, J.A. Mulder. Leeuwarden, Gemeente Leeuwarden, 2005. 168 p.
- * **Stadhuis Leeuwarden: beknopte historische beschrijving van de restauratie van het Stadhuis en de Hoofdwacht**, Herman Mertens (red.). Leeuwarden, Gemeente Leeuwarden, 2005. 44 p.
- * **Predikanten van Schettens-Longerhouw, 1598-1969**, A. Visser. Ferwert, A. Visser, 2005. 60 p.
- * **Toanielferiening Advendo Winsum 125 jier, 1878-2003**, Gerrit Wierenga et al. Winsum, Advendo, 2003. Easterein/Oosterend, Van der Eems, 61 p.
- * **Bussen van Smit-Joure: tachtig jaar carrosseriebouw**, Albert van Huizen. Zaltbommel, Aprilis, cop. 2005. 211 p.
- * **Terschelling van boven bekeken, 1937-1983**, T. Schol. V+W collective, 2004. 63 p.
- * **Kamp Trimunt in oorlogstijd**, Jan Buitkamp. Marum, J. Buitkamp, cop. 2005. 80 p.
- * **Religieuze gebouwen in Leeuwarden**, Henk Oly (red.) et al. Leeuwarden, Leeuwarder Historische Vereniging *Aed Levwerd*/Historisch Centrum Leeuwarden, 2005. 104 p.
- * **Bôle mei fla deroer: portretten út Aldegea**, Gryt Witbraad. Ljouwert, *Fryske en Frij*, cop. 2005. 151 s.
- * **Zorg tot het einde: 75 jaar verzorgings- en verpleeghuizen van de Stichting Talma Zorginstellingen**, Helma Erkelens et al. Veenwouden, A.S. Talma Stichting, 2005. 190 p.
- * **Bouwhistorische opname Grote Kerkstraat 31-31b**, Leeuwarden, Sikke-Bart Frieling et al. [S.l.] S.B. Frieling, 2005. 69 p. 41 p.
- * **De Sint Gertrudiskerk in Workum**, E.H. de Boer et al. 2e herz. dr. Warkum/Workum, Tsjerkfâdj Herf. Gem., cop. 2004. 16 p.
- * **Sporen in het zand: 1000 jaar mensen op Terschelling**: fietsroute. Bauke Boomstra et al. Terschelling-West, Stichting Evenementen Terschelling, cop. 2005. 72 p.

- * **Uit de ban van de ring: de Leeuwarder buitenwijken**, Peter Karstkarel. Leeuwarden/Ljouwert, Friese Pers Boekerij, cop. 2005. 110 p.
- * **Het franciscaanse avontuur van Drachten**, Tijn Hottinga. Franeker, Van Wijnen, cop. 2004. 134 p.
- * **De Grote of Jacobijnerkerk en de Friese Nassaus**, Bernhard van Haersma Buma. Leeuwarden/Ljouwert: Friese Pers Boekerij, cop. 2005. 64 p.
- * **Waar blijft de tijd: 500 jaar Liwwadden**, Bauke Boersma Zwolle, Waanders, 2003-2005. 438 p.
- 16: *Openbare orde en rechtspraak*, Jaap Hellinga et al. cop. 2005. p. 369-392
- 17: *Taal*, Willem Winters. cop. 2005. p. 393-416
- 18: *Het sterke verhaal*, Bauke Boersma et al. cop. 2005. p. 417-438
- * **Davids liefde tot Gods Huis, overwoogen en getoond in eene leerreden over psalm XXVI: 8, gedaan ter inwydinge van de nieuw gebouwde vergaderplaats der Doopsgezinden te Buitenpost in Vriesland, aldaar uitgesproken den 19den Augustus, 1742**, Age Wynalda. Buitenpost, J. Roosma, 2002. 54 p.
- * **Inventaris van het archief van het Sint Anthony Gasthuis**. Leeuwarden, Historisch Centrum Leeuwarden/ Leeuwarden, Sint Anthony Gasthuis, 2005. 2 dl. II: (1700) 1814-1965 (1977), M. Koopstra; 2005. 216 p., (32) p. I: 1425-1813, R. Visscher, 2005. 350 p., (32) p.
- * **Kollumer antiek**, Willem Huizenga. Kollum, Banda, 2005. 159 p.
- * **Namen uit het verleden, herinneringen nu**, Hille Oppedijk e.a. Ferwerd, Gemeente Ferwerderadiel, 2005. 64 p.
- * **Een Rotterdamse lytsfeint: correspondentie uit, alsmede herinneringen aan de oorlogstijd in Rotterdam en op het Friese platteland**, Hans Bos. Dordrecht, Hans Bos, 2005. 290 p.
- * **Archief van de Doopsgezinde Gemeente Holwerd-Blija**: nadere toegang, J. Roosma et al. Holwerd: s.n., 2004. 62 p.
- * **Inventaris van het archief van de Doopsgezinde Gemeente Hijum, na 1779 voortgezet als Doopsgezinde Gemeente Hallum, 1780-2000**, J. Roosma et al. S.l.: s.n., 2005. 29 p.
- * **Inventaris van het archief van de Doopsgezinde Gemeente Zwaagwesteinde, 1904-2000**, J. Roosma, et al. 2e dr. Zwaagwesteinde, s.n., 2001. 19 p.
- * **Inventaris van het archief van de Doopsgezinde Gemeente Vischbuurt onder Ternaard, na 21 december 1849 voortgezet als Doopsgezinde Gemeente Ternaard, 1719, 1788-1827, 1849-1999**, J. Roosma et al. Buitenpost, J. Roosma. 2001. 29 p.
- * **Inventaris van het archief van de Doopsgezinde Gemeente Veenwouden, 1787-1995**, J. Roosma et al. Veenwouden, s.n., 2000. 34 p.
- * **Inventaris van het archief van de Doopsgezinde Gemeente Veenwouden, 1787-1995**: nadere toegang op de inventaris, J. Roosma et al. Veenwouden, s.n., 2000. 63 p.
- * **Inventaris van het archief van de Ring Dantumawoude van Doopsgezinde Gemeenten, 1850-2000**, J. Roosma et al. Leeuwarden, s.n., 2001. 5 p.
- * **Inventaris van de archieven van de Friese Doopsgezinde Sociëteit**, S. de Haan, herz. door J. Roosma et al. Leeuwarden, Rijksarchief in Friesland, 2001. 41 p.
- * **Inventaris van het archief van de Doopsgezinde Gemeente Holwerd-Blija, 1711-1995**, J. Roosma et al. Holwerd, s.n., 2002. 33 p.
- * **Inventaris van het archief van de Doopsgezinde Gemeente Buitenpost, 1957-2000**, J. Roosma et al. Buitenpost, s.n., 2002. 18 p.
- Genealogy*
- * **Familie Poortstra: de afstammelingen van Jacob Sipkes**, Maartje van Sluis-Poortstra. Berlikum, Van Sluis, 2005. 127 p.
- * **Index op de collectie wapenfiches**, dr. A.L. Heerma van Voss et al. Oudwoude, R.H. Postma, 2004. 60 p.
- * **Het nageslacht van Jacob Idses (Haima) en Aafke Jilles**, Helena Pronk. Veenendaal, H. Pronk, 2005. 138 p.
- * **De familie van Bruggen: de nakomelingen van Hendrik Arnoldus van Bruggen en Elizabeth Aizes van Houten**, Ingjerd van Bruggen et al. Askim, I. van Bruggen, cop. 2005. 156 p.
- * **Geschiedenis van het geslacht Jongma**, S. Laansma. Zutphen, S. Laansma, 2000. 40 p.
- * **Tamminga-Miedema kronieken**, Meile M. Tamminga. Assen, M.M. Tamminga./ Oosterend, Van der Eems, 2005. 351 p.
- Taal en literatuur*
- * **Wetternammen**, Karel F. Gildemacher et al. Ljouwert, PENN Communicatie, 2005. 26 p.
- * **Fryske fierljepwurldlist**, Jelle Roorda (red.). Akkrum, Frysk Ljeppers Boun, 2005. 8 s.
- * **As de kimen gloarje: liber amicorum Bearend Joukes Fridsma by syn hûndertste jierdei 15-1-2005**, Koen Zondag (red.) Ljouwert, 2005. 44 s.
- * **Frysk taalgebrûk yn famyljeberjochten en advertinsjes 1932-2002**, Egbert de Vries et al. Ljouwert/ Leeuwarden, Berie foar it Frysk, 2003. 47, (18) s.
- * **Krystferhalen foar folwoeksenen en bern**, Etie Pasma-de Vries. Bolsward, It Gysbert Japicxhûs, cop. 2003. 44 s.
- * **Dat kin de brune net lûke: sprekwurden, siswizen en útdrukkingen**, Dick Eisma. Ljouwert/Leeuwarden, Utjouwerij Fryslân, 2001. 84 s.
- * **Mei freonlike groetnis: skriuw-wizer mei stekwurden en foarbylden**, Rienk de Haan. Ljouwert/Leeuwarden, Taalburo Fryske Akademy, 1995. 181 s.
- * **Hoe de mummies verdwenen uit Wieuwerd**, Mimi Meester. Amsterdam, Vassallucci, 2005. 221 p.
- * **Stellingwarver streekwoorden**, Sietske Bloemhoff et al. Van de Berg, 2004. 80 p.
- * **Douwe Kalma yn pïama en oare stikken oer de Fryske literatuer**, Doeke Sijens. Easterein, Koperative Utjouwerij, 2004. 235 s.
- * **The legislative context of the Frisian language in the Netherlands**, Durk Mindert Benedictus Krol. Barcelona, Generalitat de Catalunya, Escola d'Administració Pública de Catalunya, 2003. p. 101-118.

* **Friesische Haus- und Straßennamen, nach Prospekten der Kurverwaltungen Sylt,** Erk-Uwe Schrahé et al. 2. Aufl. Keitum, Söl'ring Foriining, 1994. 70 p.

* **Digibyb: digital library project on European minority languages,** Fryske Akademy/Mercator Education. Leeuwarden, Fryske Akademy, 2005. 3 dl.

* **Notysje streektaal 2004,** Provinsje Fryslân. Leeuwarden, Provinsje Fryslân, 2005. 15, (9) s.

Sport

* **LIVV Friesland, 1905-2005: de geschiedenis van de Leeuwarder Voetbal Vereniging Friesland,** Willem Stegenga et al. S.l.: s.n., 2005. Leeuwarden, Hellinga Grafische Specialisten. 154 p.

* **40 jaar VV Ropta Boys,** Jan Torensma et al. Metslawier, Ropta Boys, 2005. 57 p.

* **Een kwart eeuw Sportvereniging Friesland, 1980-2005,** Thijs Hofstra et al. St. Jacobiparochie, SV Friesland, 2005. 34 p.

* **Kanonatuurroutes: Friesland,** Rob Nuij. Amsterdam, Buijten & Schipperheijn Recreatief, 2005. 95 p.

* **S.V. Oeverzwaluwen: 75 jaar,** Theun E. de Vries et al. Koudum, S.V. Oeverzwaluwen, afdeling voetbal, 2004. 197 p.

* **Jubileumnummer Wêz Handich 75 jaar,** Lippe Atsma et al. S.l.: s.n., 2005. 30 p.

Natuer

* **De wetterhoun, een eigenzinnig fenomeen,** Wiebe Dooper. Sneek, Dooper Publicaties, cop. 2005. 159 p.

* **De vegetatie van het Lauwersmeer in 2004,** K. van der Veen et al. Veenwouden, Altenburg & Wymenga, 2005. 62, (14)p., (15) p.

* **Werk en uitvoering: zilveren maan: pilotproject stimuleringsmaatregelen voor de zilveren maan in drie natuurgebieden in Fryslân,** J. Schut et al. Veenwouden, Altenburg & Wymenga, 2005. 33 p.

* **Ecologisch veldonderzoek centrale as,** W. Bijkerk et al., Veenwouden, Altenburg & Wymenga, 2005. 30, (26) p.

* **Terschelling natuurgids,** Hein Strick et al. Harlingen, Flevodruk Harlingen, cop. 2004. 96 p.

* **Beheersvisie Easterskar periode 2005-2030,** Altenburg & Wymenga ecologisch onderzoek. Veenwouden/Olterterp, It Fryske Gea, 2005. 80 p., (2) p.

* **Beheersvisie Ketlikerskar 2005-2030: (samen)werken aan de toekomstwaarde van een bijzonder natuurgebied,** Harry Bouwhuis et al. Heerenveen, Oranjewoud/Olterterp, It Fryske Gea, 2005. 65, (30) p., (14) p.

* **Landschapselementen Noardlike Fryske Wâlden: zakboekje,** Jan J. de Boer et al. Triemen, Vereniging Noardlike Fryske Wâlden (NFW), cop. 2005. 20 p.

* **Landschap in verandering: Nationaal Park Drents-Friese Wold,** Ulco Glimmerveen et al. Assen, Staatsbosbeheer, 2004. 48 p.

* **Bomen & Boarnsterhim: 3 fiets- en 2 wandelroutes inclusief beschrijving van bijzondere bomen,** IVN Consulentenschap Fryslân. Grou, Gemeente Boarnsterhim, 2005. 31 p.

* **Ecologische aspecten van ontwikkelingsplannen rond de Potten aan het Sneekermear,** A. Brenninkmeijer et al. Veenwouden, Altenburg & Wymenga, 2005. 52 p.

* **Evaluatie weidevogelbeleid provinsje Fryslân, 1997-2003,** E.B. Oosterveld et al. Veenwouden, Altenburg & Wymenga, 2004. 92, (29) p.

Keunst

* **400 jaar Fries aardewerk: steengoed!,** Pieter Jan Tichelaar et al. Franeker, Van Wijnen, 2005. 119 p.

* **Harlingen: producten 1720-1933,** Jan Pluis et al. Leiden, Primavera Pers, 2005. 279 p. (Fries aardewerk; 6)

* **Harlingen: bedrijfsgeschiedenis 1600-1933 & producten tot 1720,** Arend Jan Gierveld et al. Leiden, Primavera Pers, 2005. 280 p. (Fries aardewerk; 5)

* **De pottenbakkers van Friesland 1750-1950: het ambacht, de mensen, het aardewerk,** Adri van der Meulen et al. Leiden, Primavera Pers, 2005. 341 p.

* **20 jaar Fria, Friese vakvereniging beeldende kunstenaars,**

1985-2005, Bertus Mulder et al. S.l., Fria, cop. 2004. (60) p.

* **Levende stenen: het bezit van de Stichting Alde Fryske Tsjerken,** Jelma Knol. Leeuwarden, Stichting Alde Fryske Tsjerken, cop. 2005. 72 p.

* **Dolf Zwerver: schilder in een doolhof,** Jan Juffermans et al. Utrecht, Juffermans Fine Arts/Blaricum, V + K Publishers, 2002. 105 p.

* **Reizen door de tijd: publieke kunst in Fryslân, 1945-2005,** Huub Mous. Leeuwarden, Friese Pers Boekerij, cop. 2005. 279 p.

* **Klaas en Wigle Krikke: een Heerenveense schildersfamilie uit de 19de en 20ste eeuw,** Frédérique van der Palm. Heerenveen, Museum Willem van Haren, 2005. (7) p.

* **De illustrator geschetst: het werk en leven van Jaap Kramer,** David de Poel et al. Groningen, Reco, 2005. 199 p.

* **Een schilderprachtig leven:** Peter Brouwer et al. Utrecht, Agiel, cop. 2005. 104 p.

* **Een kleurrijk bestaan: Leeuwarden, Grou, Marssum, Damwoude, Warten.** Leeuwarden, Stichting Kunstpromotie, 2004. 128 p.

* **Beyond the colourful limit, Gerriet Postma.** Dick Siersema et al. Marum: Art Revisited, 2003. 64 p.

* **Boven de bank,** Margaretha Cats et al. Leeuwarden, CBK Fryslân, 2004. 31 p.

* **Syb Velink,** Fok Huigens et al. Amsterdam, SVP, 2005. 135 p.

* **Museum Smallingerland: hoogtepunten uit de collectie,** Rieneke Harkema et al. Amsterdam, Nederlandse Museumvereniging, cop. 1997. (20) p.

* **Museum 't Coopmanshûs: hoogtepunten uit de collectie,** Annelies E.M. Groot et al. Amsterdam, Nederlandse Museumvereniging, cop. 1997. 24 p.

Ferskaat

* **419 x Friesland: van Slikenburg tot Moddergat,** Peter Karstkarel. Leeuwarden/Ljouwert, Friese Pers Boekerij, cop. 2005. 1024 p.

* **"En dan zullen we zien ...": ter gedachtenis aan Ype Schaaf (1930-2003),** Lútsen Kooistra et al. Leeuwarden, Friesch Dagblad, 2004. 110 p.

- * **De Sanding: dromen denken doen**, Harmen Wind et al. Drachten, Wind Groep Architecten Ontwikkelaars, cop. 2004. 56 p.
- * **Kulinarische Streifzüge durch Friesland**, Frank Gerhard et al. Blaufelden, Sigloch Edition, 2003. 198 s.
- * **Palingroken, een lekkere hobby**, Lieuwe Bouma Ezn. Sibbrandabuorren, L. Bouma/Sneek, Empatec Grafisch. 2004. 44 p.
- * **Harlinger glorie: scheepsbouw aan de Zuiderhaven van Harlingen**, A. Emaus et al. Zelhem, Synthegra Archeologie, cop. 2004 (i.e. 2005). 32 p.
- * **Ommelander handschriften als spiegel van de oudfriesse recht-sliteratuur: proeve van een editie**, Henk D. Meijering. Opende, H.D. Meijering, 2005. 53 p.
- * **De klok: 80 jier Bernlef ûnstjerlik**, Ids Dijkstra et al. Grins/Groningen, F.F.J. Bernlef, 2005. 160 p.
- * **De wederopbouw: architectuur en stedenbouw in Sneek, 1945-1967: beschrijving & fietsroute**, Annelies Vreeken. Sneek, Gemeente Sneek, 2005. 28 p.
- * **It Frysk boerespul: verslag van de eerste fase van het project, gericht op de inpassing van agrarische functies in karakteristieke Friese boerderijen**, Van Hall Instituut Business Center. Leeuwarden, Van Hall Instituut Business Center, 2005. 33 p.
- * **25 jaar Samen door de wind, 1980-2005: Zeilvloot Lemmer-Stavoren**, Bertus Roodhof et al. Lemmer, Zeilvloot Lemmer-Stavoren, 2005. 96 p.
- * **Shanty en Folkkoor Rolling Home: 17-10-1994/17-10-2004**. Sneek, Rolling Home, 2004. 24 p.
- * **Leeuwarden: blauwe diamant in het noorden**. S.l.: s.n., ca. 2004. 48 p.
- * **Zorg in Fryslân Oost: 1950-2005**, Hester Dijkstra. Burgum, Zorgkwadrant Fryslân Oost, 2005. 224 p.
- * **Op de fiets: in het voetspoor van Jopie: fietstocht langs de inspiratiebronnen van schilder Jopie Huisman**, Henk de Boer et al. Workum, Vriendenkring Jopie Huisman Museum, 2005. 28 p.
- * **Tusken keapsjoch en keunst/Tussen handel en kunst**, Gert Jan Slagter et al. Amsterdam, De Buitenkant, 2004. 5 dl.
- * **Capitool reisgidsen: Friesland**, Bartho Hendriksen et al. Houten, Van Reemst, cop. 2005. 288 p.
- * **Friesland, toeristische informatie**: ANWB Uitgeverij Boeken en Harry Bunk; ANWB fiet-sroutekaarten 1:75.000: EuroCartografie. Den Haag, ANWB, cop. 2005. 82 p. 2e dr.

Agenda

De meeste musea zijn op Eerste Kerstdag, Nieuwjaarsdag en bij doorgang van het schaatsspektakel de Elfstedentocht gesloten. Wilt u op een van deze dagen een museum bezoeken, dan kunt u beter vooraf informeren of de deuren geopend zijn.

Historisch Centrum Leeuwarden (HCL), Grote Kerkstraat 29.
Open: di, wo, vr 9-17, do 9-21, za 10-14. Tel.: 058-2332350.
www.hcl.nl

Educatieve website over Leeuwarden in de gouden eeuw

- Het HCL heeft op de website www.10x10leeuwarden.nl/gouden_eeuw een selectie gemaakt van het cultureel erfgoed in Leeuwarden dat aan de gouden eeuw herinnert. Aangevuld met schilderijen, prenten, documenten, kaarten en voorwerpen uit het stadsarchief wordt een beeld gegeven van de ontwikkeling van de Friese hoofdstad en het dagelijks leven van haar inwoners in

de 17e eeuw. De website is speciaal ontwikkeld voor het onderwijs (leerlingen van 10 t/m 14 jaar) en kan gebruikt worden ter voorbereiding op de museumles 'Friesland in de gouden Eeuw' in het Fries Museum. Ook voor geïnteresseerden buiten de doelgroep is het zeker de moeite waard de site te bekijken.

tot 1 februari 2006

Onze burenen

- Zes eeuwen wonen en werken in de Grote Kerkstraat
 De Grote Kerkstraat, één van de oudste en voornaamste straten van Leeuwarden, staat centraal in de nieuwe tentoonstelling van het HCL. Het HCL loopt hiermee vooruit op de Week van de Geschiedenis (29 oktober-6 november) die dit jaar als thema heeft 'bezoek de burenen'. In de expositie over de 'burenen van het HCL', de bewoners en gebruikers van de Grote Kerkstraat, wordt aan de hand van foto's, archiefstukken en andere oude documenten een beeld

getoond van gebouwen en mensen in de Grote Kerkstraat. Ook enkele bijzondere voorwerpen zijn in de expositie opgenomen, zoals de unieke roedemaat (een ijzeren maatstaf van bijna vier meter lang) die eeuwenlang de exacte lengte aangaf van deze in Leeuwarden geldende maat. Deze roedemaat was bevestigd aan een pand op de hoek van de Grote en Kleine Kerkstraat.

Tresoar, Bûterhoeke 1, Ljouwert. Till. 058-7890789.

Alle ynformaasje stiet ek op www.tresoar.nl
<http://www.tresoar.nl> ûnder Edukaasje

Burgerlijke Stand Provincie Fryslân on line

Met de toevoeging van de geboortekanten van Leeuwarden zijn nu alle Burgerlijke Stand gegevens van Fryslân on line. In totaal heeft Tresoar ruim 1,8 miljoen akten beschikbaar op www.tresoar.nl

Het betreft de geboorten van 1811-1902, de huwelijken van 1811-1922 en de overlijdensakten van 1811-1942. Op dit moment is een groep vrijwilligers bezig met het uitbreiden van de database van het notarieel archief. In deze akten staan bijvoorbeeld de namen van de partijen die tussen 1811 en 1925 een hypotheekakte hebben opgemaakt. Een deel van deze gegevens is al via internet beschikbaar. In de loop van dit jaar zullen de geboorteakten ook via de landelijke database Genlias te raadplegen zijn op www.genlias.nl. Het streven van het Nederlands archiefwezen is om binnen afzienbare tijd de gehele openbare burgerlijke stand in Genlias ingevoerd te hebben.

**Fryske Akademy,
Doelestrjitte 4-6.
Til.: 058-2131414**

Brekpuntlêzingen yn It Aljemint.
Tiid: 12.30-13.15 oere,
Yntree: € 5,- p.p. (ynkl. lunch)

18 jannewaris **Lútsen Kooistra**
In sjoernalistyk Brekpunt

15 febrewaris **Kees de Haan**
In arsjitekt oanysk Brekpunt

15 maart **Han Nijdam**
In liiflik Brekpunt

12 april **Paul van Gessel**
In toeristysk Brekpunt

ANJUM
**Anjumer Molen "De Eendracht",
Mounebuorren 18. Tel.: 0519-
321926. Open: ma 13-17,
di t/m za 10-17. Van 1 novem-
ber t/m 31 maart: alleen op
zaterdag open**

Doorlopend
Zes zolders kijkegenot
- Vaste exposities, zoals een foto-
expo van molens in Friesland en
Dongeradeel, molenmodellen, kunst
uit zee, molenaarsgereedschap en
boerenspul, raderwerk (spoorwielen
rondsels), aandrijving en een
prachtig uitzicht.

ST. ANNAPAROCHE
**Stichting Ons Bildt/Stichting
't Bildt 500. www.hetbildt.net**

't Bildt: 500 jaar 'Lând út see'
- De jongste gemeente van Fryslân,
het bildt, is ontstaan nadat in 1505
de Oudebildtdijk werd aangelegd.
Vruchtbare kleigrond, waar al 500
jaar op geboerd wordt. In het kader
hiervan vinden allerlei activiteiten
plaats. Voor het totale overzicht
kunt u de website bezoeken.

BURGUM
Streekmuseum
**Volkssterrenwacht Burgum,
Menno van Coehoornweg 9.
Tel.: 0511-465544.
Email: [info@streekmuseum-
volkssterrenwachtburgum.nl](mailto:info@streekmuseum-volkssterrenwachtburgum.nl)**

t/m december
Bijzondere Beima's uit Eastermar
- Expositie rond het geslacht Beima,
afkomstig uit Ureterp en Groningen.
Enkele beroemde nazaten uit dit
geslacht zijn huis- en kunstschilder
Teye Eltes Beima (1780-1860),
Elte Martens Beima (1801-1873)
die zich met wis- en sterrekunde
bezig houdt, in Leiden studeert en
promoveert. Beima neemt deel aan
de tiendaagse Veldtocht en
onderneemt reizen naar Palestina en
Egypte.
In de expositie zijn diverse fraaie
voorwerpen van de Beima's
opgenomen, zoals een schoorsteen-
stuk en een wandelstok met
zilveren mongeringen, een geschenk
van de onderkoning van Egypte.
Beoepsmatig kende Beima een loop-
baan als mineraloog, waarbij hij
contacten onderhield met enkele
beroemdheden uit de 19e eeuw,
onder wie Alexander von Humboldt.

DOKKUM
**Museum Het Admiraliteitshuis,
Diepswal 27. Tel.: 0519-220510.
email: info@museumdokkum.nl
Open: di t/ vr 10-17, za 13-17,
zo/ma gesloten**

t/m 28 januari 2006
*Gerlof Smit: de waanzinnige wereld van
een papierknipper*
- Zolang er papier en schaar of mes
voorhanden is, zolang bestaat ook
de papierknipkunst. De geschiedenis
van de papierknipkunst heeft zijn

wortels in China, ruim 1500 jaar
geleden. In Europa zien we de
papierknipkunst al vanaf de 16e en
17e eeuw, bijvoorbeeld bij religieuze
knipselprentjes. In de 18e eeuw
werd het 'silhouet' knippen popu-
lair. Deze nieuwe kunst van de
zwart/wit schaduwportretten werd
door een Franse minister, Etienne de
Silhouette, geïntroduceerd.
Gerlof Smit uit Schingen geeft een
heel nieuwe dimensie aan deze
eeuwenoude kunstvorm. Hij begon
met knippen vanaf het moment dat
hij een schaar kon vasthouden.
In de afgelopen 25 jaar ontwikkelde
hij zich als een meester in de knip-
kunst. Hij knipt zonder gedetail-
leerde voortekeningen, ingewikkelde
landschappen, maar ook de tradi-
tionale silhouetten. De expositie laat
ruim 30 uiteenlopende werken zien
van Gerlof Smit. Daarnaast is gelijk-
tijdig werk van keramist Jan Dekker
uit Dokkum te zien.

Educatieve activiteiten
Tijdens de Week van de Geschiedenis
(29 oktober t/m 6 november) vindt
op woensdagmiddag, 2 november,
voor kinderen vanaf 7 t/m 12 jaar de
activiteit 'verknijpt geld' plaats.
Aanvang: 13.30 en 15.30 uur.

Doorlopend
Bonifatius 754-2004
- Grote overzichtstentoonstelling die
een uniek beeld geeft op het leven
van Bonifatius en zijn betekenis
voor Dokkum. Maak een reis in de
tijd en ontdek: waar kwam
Bonifatius eigenlijk vandaan?
Hoe zag de vroeg middeleeuwse,
Friese maatschappij eruit? Wat
gebeurde er bij de moord en welke
gevolgen had dat voor de kleine
nederzetting Dokkum? Kortom:
alles over Bonifatius.

**Natuurmuseum Dokkum,
Kleine Oosterstraat 12.
Tel.: 0519-297318.
Email: [natuurmuseumdokkum@
nanadoo.nl](mailto:natuurmuseumdokkum@nanadoo.nl)
Open: ma t/m vr 10-12, 13-17**

De vier seizoenen
Voor de kleuters in groep 1 t/m 3
kunt u ook dit jaar weer de kleuter-
leskist lenen. De kist bevat een
kikkerpad, waarmee rond de school
een aantal opdrachten kunnen wor-
den uitgezet en die met één van de

vier seizoenen temaken heeft.
De kist is compleet met opdrachten en er is slechts een korte voorbereidingstijd nodig om hem te gebruiken. Reserveer via telefoon of email.

Het gehele jaar
Zo'n honderd opgezette dieren, maar ook schelpen en fossielen kunnen door scholen worden geleend. Voor meer informatie kunt u het museum bellen.

DRACHTEN

**Museum Smallerland,
Museumplein 2.
Tel. 0512-515647.
email:
hestourgie@museumdrachten.nl
Open: di t/m za 11-17, zo 13-17**

t/m december
Sa wie 't, zo was het
- Jan Planting en rink van der Velde bekijken Smallerland

t/m 8 januari 2006
Beeld op het noorden
- Expositie van beelden van kunstenaars Natasja Bennink

t/m 8 januari 2006
Nu reeds klassiek
- Expositie van werk van Anne Feddema

t/m 26 februari 2006
De mem van Tutte en de Tertsjebeam
- Expositie van illustraties van Friese kinderboeken

21 januari 2006 t/m 16 april
De profeet Eliah
- Expositie van werk van Anne Woudwijk

4 januari 2006, 14-16 uur
1001 kleuren
- Aan de slag met krijt en werken op schuurpapier! De kunstwerkjes worden t/m 8 januari in het museum tentoongesteld.
Voor kinderen van 4-12 jaar.

GORREDIJK

**Stichting Streekmuseum
Opsterlân, Hoofdstraat 59.
Tel.: 0513-462930.
Open: di t/m vr 9-17, za 13-16**

Verveningenzaal
In deze zaal staat een maquette

opgesteld die de verwerking van een vervening heel duidelijk uitbeeldt. Aan de hand van kaarten, foto's diverse turfsoorten, enkele gebruiksvoorwerpen en een nage-maakt veenhuisje krijgt de bezoeker een goed beeld van het leven in de turfsterkerij.

Hein van Vlietzaal

Een unieke verzameling stenen is door de in 1956 overleden amateur-geoloog en -archeoloog Hein van der Vliet nagelaten, zoals de eerste authentieke vuistbijlonden in Nederland, vijf panelen over het gebruik van de artefacten. Op een wandkaart van Europa worden de plaatsen van herkomst van de uitgestalde verzameling aangegeven.

Voorts wordt aandacht gegeven aan de voormalige Joodse gemeente, de socialistische beweging en de P.W. Jansenstichting in Gorredijk.

HEERENVEEN

**Ferdinand Domela
Nieuwenhuismuseum/Museum
Willem van Haren
(de Heerenveense school),
Minckelersstraat 11.
Tel. 0513-623408.
Email: beyl@willemvanharen.nl
Open: di t/m vr 11-17,
za/zo 13-17**

t/m 26 februari 2006
Karton op schaal
- Tentoonstelling over de wereld van de bouwplaat, waarbij veel aandacht is besteed aan kinderactiviteiten.

Speciaal voor kinderen van de basisschool:

21 december – 13.00 uur
Maak je eigen kerstversiering.
Ook ga je met andere kinderen op zoek naar de geheime ingang van de tentoonstelling 'Karton op schaal'.

Gedurende de hele Kerstvakantie kun je op dinsdag en donderdag in het museum terecht voor nog veel meer leuke kinderactiviteiten. Ook kun je op die dagen samen met je vriendjes of vriendinnetjes terecht om nog meer leuke bouwplaten te maken.

Opgave vooraf is noodzakelijk.

JOURE

**Museum Joure, Geelgieterstraat.
Tel. 0513-412283.
Email: info@museumjoure.nl**

t/m 15 januari 2006

De thee trekt!

- 2723 jaar geleden vielen in het kokende water, dat gebrouwd werd in het bos voor de oude Chinese keizer Shen Nung een paar blaadjes van een plant. Een verrukkelijke geur verspreide zich. De keizer liet een aftreksel maken. Dit smaakte zo goed dat hij het tot zijn lijfdrank maakte. De thee was geboren. Een tentoonstelling over de geschiedenis van de thee, Pickwick en Douwe Egberts theegeschinken. Behalve dat door het hele museum de thee merkbaar is, zijn in de museumwinkel losse thee, en zelfs theetegels te verkrijgen. Voor uitgebreide informatie raadplege men de website; www.museumjoure.nl

t/m 26 februari 2006

Achter de schermen

- Eendenkooien en kooibedrijf in Nederland.
In de 16e eeuw waren de primitieve vangmiddelen om vogels te bemachtigen voor de consumptie, een bittere noodzaak. De eendenkooien zijn daar een restant van, waar de kooiker en zijn hond reeds 400 jaar op dezelfde wijze zijn beroep uitoefent. Het kooibedrijf is een Nederlandse vinding, waarover maar zelden publieksgerichte voorlichting wordt gegeven. Informatie blijft veelal beperkt tot excursies bij natuur-beherende organisaties en enkele bezoekerscentra bij eendenkooien. De tentoonstelling gaat in op aspecten als: Hoe werkt een eendenkooi? Hoe zijn kooien ontstaan, waar bevonden en bevinden zij zich nu nog in Nederland? Welke verschillende regionale kooitypen zijn er? Wat is de ecologische betekenis van een eendenkooi? Ook wordt ingegaan op genealogische en topografische aspecten als familienamen (bijv. Van der Kooi) en toponiemen (bijv. boerderij Kooilust). Speciale aandacht is er voor de rol van de kooikershond met afbeeldingen van schilderijen van 'oude meesters'. Door middel van historische documenten en afbeeldingen, foto's, diorama's, gereedschappen voor beheer en onderhoud, etc. worden de bezoe-

kers de tentoonstelling - in de vorm van een kooipijp - binnengelokt. Speciaal voor de hoogste groepen van het basisonderwijs en de eerste klas van het voortgezet onderwijs is een educatief programma bij de tentoonstelling opgezet.

15 januari – 13.30 uur
Rond de tentoonstelling 'Achter de schermen' wordt een museummuurtje gehouden: De Kooiker en de een-denkkooi door J. v.d. Zijl.

Bibliotheek Joure, Merk 31.
Tel. 0513-412086.
Open: ma t/m za tijdens
openingsuren bibliotheek

Doorlopend
Foto's van een 'brègewipper'
- Als Hans van Noppert het veld intrekt zonder fotocamera voelt hij zich 'net oanklaaid'. Vanuit zijn brugwachtershuisje heeft hij een prachtig uitzicht over het water en land. Alles wat daar gebeurt en is te zien legt Noppert vast met zijn camera, zoals opvallende schepen en spelende kinderen aan boord van een binnenschip. Valt er op weg en water even niets te beleven, dan richt de brugwachter zich op zijn lust en leven, de fotografie, een hobby die hij al jaren beoefent. Het werk van Hans Noppert is eerder geëxposeerd in het Provinciehuis te Leeuwarden, het gemeentehuis in Grou en het Aquaverium te Grou.

KORNWERDERZAND
Kazemattenmuseum
Kornwerderzand, Afsluitdijk 5.
Tel.: 0517-579453,
b.g.g. 0515-540550.
Open: mei-sept. wo en za 10-17,
juli-aug ook zo 13-17

Doorlopend
Het leven van de soldaat
- De tentoonstelling omvat de voormalige verdedigingslinie waar in 1940 het Duitse leger tot staan werd gebracht. Met zeven heringerichte bunkers (kazematten) die een beeld geven van de oorlogsdagen van die tijd. Tevens een expositie over wapens, de Wonsstelling, het verzet, de bevrijding, geheimagenten. Ook is er een video-presentatie.

LEEWARDEN
Fries Museum, Turfmarkt 11.
Tel.: 058-255 55 00.
Open: di t/m zo 11-17

Antiekspreekuur
Iedere eerste vrijdag van de maand tussen 14 en 16 uur kunt u terecht op het antiekspreekuur. Geïnteresseerden kunnen vragen stellen over bodemvondsten, glaswerk, serviesgoed, schilderijen, uurwerken, munten, penningen en ander antiek. De aanwezige deskundigen kunnen geen uitspraak doen over de taxatiewaarde. Alle informatie wordt strikt vertrouwelijk behandeld.

Fries Zilver
- Schitterende geschiedenislessen
In de Kanselarijkeider staat met ingang van 2004 het Friese zilver weer in volle glorie te schitteren. Na een afwezigheid van bijna twee jaar zijn in de nieuwe presentatie de mooiste stukken uit de zilvercollectie te bewonderen. Onder meer bekers, kandelaren, sieraden, schotels, theeketels, brandewijnkommen en knottekistjes laten zien hoe gevarieerd het Friese zilver was tussen 1500 en 1800. Het geeft onomwonden blijk van de rijke Friese cultuur.

t/m 31 december
Kunstkoppen
- Portretten uit eigen collectie

t/m 31 december
Superterpen
- De nieuwe presentatie archeologie vertelt het verhaal van de Friese terpen en gaat over de bewoners die in de periode van 600 v.Chr. tot circa 1000 na Chr. deze kunstmatig opgeworpen heuvels bewoonden. De geschiedenis van leven én overleven op de terp staat centraal. Een meterslange panoramafoto, animaties en geluidsfragmenten nemen je als bezoeker mee naar de terpertijd. En natuurlijk staan in deze presentatie de topstukken uit de archeologische collectie van het museum in de schijnwerpers, zoals de mantelspeld van Wijnaldum en het boomkistgraf. De presentatie heeft met diverse doe-activiteiten een sterk educatief karakter.

t/m 29 januari 2006
Achterland – voorland
- Theo Baart fotografeert Friesland. In opdracht van de Leeuwarder Courant en het Fries Museum heeft Theo Baart het aanzien van de leefomgeving in onze provincie in beeld gebracht. Met de blik van een randstedeling heeft hij naar het Friese landschap gekeken. Het resultaat presenteert hij in de vorm van een reeks tweeluiken waarin hij telkens een kenmerkend landschap combineert met een specifieke plek waar zich in zijn ogen een markante gebeurtenis voltrekt. Op deze wijze schetst hij een typologie van het 'Friese' landschap en de veranderingen daarin.

18 februari 2006
De Grote Merklappendag
- Borduurmarkt met mini-workshops, rondleidingen, lezingen, een merklappensprekureur en tal van andere originele activiteiten.

t/m 12 maart 2006
Letter voor letter
- A tot Z merklappen hebben eeuwenlang een belangrijke rol gespeeld in onderwijs en opvoeding van meisjes. Centraal in deze tentoonstelling staan Friese merklappen, die opvallen door de grote hoeveelheid alfabetten en de vrije combinatie van traditionele patronen met motieven uit de eigen omgeving.

Verzetsmuseum

t/m 19 maart 2006
Getrouw aan hun geloof
- De vervolging van Nederlandse Jehova's Getuigen tijdens de Tweede Wereldoorlog. Zestig jaar na het einde van WO II is er nog altijd sprake van 'witte plekken' in de geschiedenis over die jaren. De vervolging van de Jehova's Getuigen door de Nazi's is zo'n min of meer vergeten onderwerp. Deze tentoonstelling geeft een beeld van het ondergrondse werk, de geloofsbeproevingen, gevangenschap en bevrijding en opvang van Nederlandse Jehova's Getuigen. Naast het landelijke aspect is er ruime aandacht voor het regionale verhaal: de vervolging van Jehova's Getuigen in Fryslân. In de huidige vorm is deze tentoonstelling niet

eerder te zien geweest en kwam tot stand in nauwe samenwerking met het Wachtoren-, Bijbel- en Traktaatgenootschap. De expositie belicht, zonder bijbedoelingen, zo feitelijk mogelijk de vervolgingsgeschiedenis van een kleine maar zeer gedreven geloofsgemeenschap en confronteert de bezoeker met dilemma's van toen die ook vandaag de dag nog aan de orde zijn.

**Museum Het Prinsessehof,
Grote Kerkstraat 11.
Tel.: 058-2948958.
Email: info@prinsessehof.nl**

t/m 8 januari 2006
Potgoed, het aardewerk van de Friese pottenbakkers
- Expositie van twee eeuwen loodglazuur-aardewerk vervaardigd tussen 1750 en 1950

t/m 22 januari 2006
Boumbaclaque!
- Keramiek van Senegalese kunstenaars
Boumbaclaque is een typisch Senegalese kreet uit de jongerencultuur en betekent: super, vet cool!
De tentoonstelling bestrijdt het traditionele, etnografische beeld van Afrikaanse kunst.

t/m 26 maart 2006
Levenswerk
- Solopresentatie van werk van Maggi Giles. Kenmerkend voor het werk van Giles is het figuratieve karakter en het uitbundige kleurgebruik. In een levendige stijl schept zij een fantasiewereld waarin kleurrijke landschappen worden bevolkt door tal van (oer)wezens. Ze werkt als een componist; met een enkel thema kan zij eindeloos variëren. Alle beelden komen voort uit en zijn geschapen voor de 'Perfect Planet' die zij met haar eigenzinnige beeldtaal gestalte geeft.

Activiteiten
Iedere zondag – 14.00 uur
- KleiFestijn
Voor kinderen van zes jaar en ouder een kleiFestijn in het kleiKabinet.
Kosten: € 3,50 inclusief klei en limonade.

Iedere tweede zondag van de maand - 14.30 uur

Gratis rondleiding van de maand.
Kijk voor meer informatie op
www.prinsessehof.nl

**NOORDBURGUM
Klompemuseum Scherjon,
Dr. Ypey laan 8.
Tel.: 0511-472336.
Open: di t/m vr 14-17, za 9-12**

Doorlopend
Kerfsnijwerk
- Kerf(hout)snijwerk vindt men terug op vele gebruiksvoorwerpen. Oorspronkelijk werd het beoefend door de Friese plattelandsbevolking om hun zelfgemaakte huishoudelijke voorwerpen te versieren. Later groeide een en ander uit tot huisindustrie voor de kleinhandel (thuiswerk). Ook klompen werden met kerfsnijwerk versierd: met name op bruidsklompen werden vele motieven met een symbolische betekenis zoals liefde, verbondenheid, geluk, uitgesneden. De expositie geeft een overzicht van de historie van het kerfsnijwerk, waarin met name de bruidsklompen extra worden belicht.

**NIJ BEETS
Openlucht laagveenderij
museum It Damshûs,
Domela Nieuwenhuisweg 49.
Tel.: 0512-461599.
Open: di-za 13.30-16.30**

Doorlopend
Fototentoonstelling
- Expositie van foto's van de schooljeugd van de O.L.School te Nij Beets van 1920-1940. Er is tevens mogelijkheid om groepsfoto's na te bestellen

**ORANJEWOUDE
Museum Belvédère,
Museumpark Landgoed
Oranjewoud,
Oranje Nassaulaan 12.
Tel. 0513-6444999.
Open: di t/m zo 11-17,
van 1 april-1 oktober ook
do-vr 17-21.
info@museumbelvedere.nl
www.museumbelvedere.nl**

t/m 29 januari 2006
- Jan Snijder

3 februari t/m 21 april 2006
- Jan Roos

**RAARD
Oerka Irene Verbeek museum,
kerkterpje Raard.
Tel.: 0511-408655.
Email: info@oerka.nl
Open vr t/m zo 14-17**

Expositie Irene Verbeek
- In deze geheel nieuwe expositie is voor de bezoeker veel te bekijken en te beleven. Grafische werken in de inktrollertechniek, drie-dimensionale werken, boeken als kunstwerk en grote olieverfdoeken. Zij verbeeldt elk op eigen wijze de mooie én moeizame relaties tussen mensen onderling en de mens en zijn omgeving.

**SNEEK
Fries Scheepvaart Museum,
Kleinzand 14.
Open: ma t/m za 10-17,
zo 12-17
www.friesscheepvaartmuseum.nl
Email: seffinga@friesscheepvaartmuseum.nl**

17 december t/m 12 maart 2006
De Sneker Waterpoort
- De Waterpoort van Sneek spreekt tot de verbeelding. Het is niet alleen het bekendste gebouw van Sneek maar ook hét symbool van de stad. Chauvinistische Snekers plakken al decennia lang een gestileerde afbeelding van de Waterpoort op hun auto, op veel schilderijen, prenten, souvenirs en sportprijzen staat de Waterpoort veelvuldig afgebeeld. Ook in de reclame komt het gebouw vaak voor en een bekend zeilkledingmerk gebruikt de poort als beeldmerk. Anders dan de meeste poortgebouwen was de Waterpoort niet bedoeld voor voetgangers of ruiters maar voor schepen. De deuren van de poort hingen in het water. Verbonden aan Sneek en aan de Friese scheepvaart is de Waterpoort een prachtig onderwerp om uit te lichten in een tentoonstelling in het museum.

Lezingen
9 januari 2006 – 19.30 uur
De herbouw van de Wierumer aak
- De vissers van Peasens-Moddergat gingen met een Wierumer aak de

zee op. Bij de grote vissersramp op 5 maart 1883 verdronken 83 opvarenden uit Peasens en Moddergat. Er vergingen 17 schepen van deze vloot die uit 22 aken en blazers bestond. In een werkgelegenheidsproject wordt momenteel een replica van zo'n vissersboot uit die tijd gereconstrueerd. Een belangrijke bron daarbij is een tekening uit de collectie van het museum. Garrit Visser vertelt erover.

15 februari 2006 – 19.30 uur
Na-oorlogse woningbouw
- Annelies Vreeken houdt een lezing over de woningbouw ten tijde van de wederopbouw na WO II. Veel van deze woningen zijn verouderd en voldoen niet meer aan de eisen van onze tijd. De neiging tot sloop is groot. Toch zijn er mensen die het jammer vinden dat er bijna niets overblijft van de bouwwerken uit die periode.

TERSCHELLING

Gemeentemuseum 't Behouden Huys, Commandeurstraat 30-32.
Tel.: 0562-442389.

Open: ma t/m vr 10-17, za/zo 13-17

t/m 31 december

Feesten op Terschelling

- Op Terschelling kent men vele feesten zoals Sunderum, Burebier, St. Jan en Sinte Marten. Daarnaast zijn er de meer recente tradities zoals de Cyprianrace (paardenrace op het strand), de St. Jansdraverij te Midsland, de Harlingen-Terschelling (roei)race enz. De expositie laat de bezoeker door middel van foto's, film en echte Skylger muziek kennis maken met al deze facetten van vermaak. Bij een feest hoort ook een hapje en een drankje. Getuige de vele eilander gerechten zoals bargskop en warme ketel weten de Terschellingers ook daar wel raad mee.

Doorlopend

Terschelling bij kaarslicht

- Het eilandleven in de negentiende eeuw

VLIELAND

Museum Tromp's Huys, Dorpsstraat 99.

Tel.: 0562-451600.

Open: di t/m vr 11-17, za 14-17

Doorlopend

- Tentoonstelling van werk van zeeschilderes Betsy Akersloot-Berg

De Noordwester, Vlielands Centrum voor Informatie en documentatie, Dorpsstraat 150.
Tel.: 0562-451700

Doorlopend

Schatten uit de Noordzee

- Wrakvondstenzolder: vondsten van de bodem van de Noordzee vanaf eind 1800 tot 1996.

WERGEA

Museum 'It ald slot', Ald Slotwei 3-5.

Open: wo-zo 14-17

Stijlkamers

- In de in zeventiende, achttiende en negentiende eeuwse stijl ingerichte kamers vinden wisselende exposities plaats van schilderijen, chamotte beeldjes, Afke's tential etc.

ZWAAGWESTEINDE

Museum Oudheidkamer

Dantumadeel,

Sikke Boukesstraat 4.

Tel.: 0511-443422/441807.

Open: wo en za van 14-17.

Groepen op afspraak

Gepland in 2006

- De Westerein en de Westereenders

Doorlopend

- Expositie van onder meer foto's betreffende de gemeente Dantumadeel.

Museaal Erfgoed Fryslân op internet

Afgelopen november is de inventarisatie van de deelcollecties van ruim zeventig musea in Fryslân succesvol afgerond. De gegevens omtrent voorwerpen in de musea zijn nu voor iedereen vrij te raadplegen op de website van het Nationale Museum Inventarisatie Project, www.musip.nl. In deze database is informatie te vinden over een groot aantal voorwerpen in de musea in ons land.

Dit omvangrijke project is per provincie uitgevoerd.

Het vinden van algemene informatie over de musea in Fryslân is niet uniek, maar een compleet overzicht van de deelcollectie die in de Friese musea te vinden zijn wel.

Onder deelcollectie wordt verstaan dat een groep objecten samenhang met elkaar vertonen. Dat kan doordat ze dezelfde functie hebben (zoals landbouwwerktuigen), uit hetzelfde materiaal bestaan (bijvoorbeeld zilverwerk) of over hetzelfde onderwerp gaan (WO II). De deelnemende instellingen in onze provincie zorgen tezamen al voor een totaal van 774 deelcollecties. Dat betekent dat per museum (71 in totaal) gemiddeld bijna elf deelcollecties zijn aangemaakt. Het aantal deelcollecties per museum loopt overigens uiteen van twee tot 44. Het totale aantal objecten in de 71 bezochte musea bedraagt ongeveer 1.886.350.

Wilt u meer informatie, dan kunt u behalve op genoemde website ook terecht bij museumconsulente Mirjam Pragt van de Museumfederatie Fryslân, 058-2139185.

Verschijningsdata Fryslân in 2006:

nr. 1	maart	kopy inleveren voor 1 februari
nr. 2	juni	kopy inleveren voor 1 mei
nr. 3	oktober	kopy inleveren voor 1 september
nr. 4	december	kopy inleveren voor 1 november

Redactieadres: Postbus 6091, 8902 HB Leeuwarden.

Telefoon 058-2672072.

E-mail: varenius@planet.nl

Kopy, uitsluitend op diskette of via e-mail sturen naar het redactieadres.

kunst

Marlies Stoter

In 2006 bestaat het Fries Museum 125 jaar!

Het hele jaar worden er speciale feestelijke activiteiten georganiseerd om dit jubileum te vieren. Zo presenteert het Fries Museum een tentoonstelling van curieuze voorwerpen uit 125 jaar verzamelen: de meest dramatische, gruwelijke, kostbare, verguisde, unieke, valse en pikante objecten staan centraal. Eén ding hebben ze gemeen: ze vertellen een bijzonder verhaal over de Friese cultuurgeschiedenis. Bovendien geeft de tentoonstelling een blik op de belevingswereld van de oprichters anno 1881. Hoe gingen zij te werk bij het verzamelen van de collectie en bij het inrichten van het museum, voordat de deuren van het Eysingahuis op 13 april 1881 voor de eerste keer opengingen?

Op het omslag van deze Fryslân een voorproefje uit de tentoonstelling: het is één van de negen miniatures uit een kostbaar en rijk geïllumineerd getijdenboek – een collectie gebeden voor leken – dat sinds 1955 in het Fries Museum wordt bewaard. Klaas van der Hoek, conservator van de Universiteitsbibliotheek van Amsterdam, heeft het manuscript onderzocht. Het bevat de Heilige Kerstgetijden in het Middelnederlands, voorafgegaan door een heiligenkalender, en werd tussen 1440 en 1460 vervaardigd in West-Vlaanderen, waarschijnlijk in Brugge. Een anonieme miniaturist, wel aangeduid als de 'Meester met de Spleetogen', bracht de verluchting aan.

Welke omzwervingen het manuscript gemaakt heeft voordat het in het Fries Museum belandde, is niet in detail bekend. In de achttiende eeuw was het in bezit van Henricus Gockinga (1718-1772), predikant te Wilnis en Vinkeveen. Zijn omvangrijke bibliotheek werd in 1773 geveild te Utrecht. In 1877 lag het handschrift op de befaamde Historische Tentoonstelling van Friesland. Als onderdeel van de erfenis van baron M.J.P.D. van Harinxma thoe Slooten kwam het uiteindelijk in het Fries Museum terecht. In zijn huidige staat is het handschrift overigens incompleet; ooit werd het in tweeën gesplitst. Klaas van der Hoek heeft ook het andere deel getraceerd. Het Fries Museum hoopt voor de tentoonstelling ook het tweede deel te kunnen presenteren.